

Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian
Academy of Sciences – Institute of World Economics
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világ gazdasági Intézet

Műhelytanulmányok 108.

2015. május

Ricz Judit

FEJLESZTŐ ÁLLAM - EGY LETŰNT VILÁG NYOMÁBAN (?)

MTI

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Világgazdasági Intézet

Műhelytanulmányok 108. (2015) 1–53. 2015. május

Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

szerző:

Ricz Judit

tudományos munkatárs

Magyar Tudományos Akadémia

Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Világgazdasági Intézet

Email: ricz.judit@krtk.mta.hu

Minden itt kifejtett vélemény és következtetés a szerző sajátja, mely nem minden esetben tükrözi a Világgazdasági Intézet, illetve a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont kutatóinak véleményét, vagy a Magyar Tudományos Akadémia álláspontját.

ISBN 978-963-301-621-3

ISSN 1417-2720

Fejlesztő állam - egy letűnt világ nyomában (?)¹

Ricz Judit²

Összefoglaló

A 2007-2009-es válság óta elhúzódó gazdasági recesszió nyomán újra reneszánszát éli a fejlesztő államokra való hivatkozás. Írásunkban a szakirodalom áttekintése és rendszerezése alapján felvázoljuk a fejlesztő állam hagyományos értelmezését. Ehhez az eredeti, Johnson-i fejlesztő állam megközelítéséből indulunk ki, majd vizsgálatainkat a kelet-ázsiai (kifejezetten északkelet-ázsiai) országokra kiterjesztve felvázoljuk a fejlesztő állam klasszikus modelljét. A klasszikus fejlesztő állam koncepciót elhelyezzük abban a speciális kontextusban, amelyben működött és sikereket ért el, majd rámutatunk a korlátaira, és a bukás okaira is. Mindezzel célunk annak a nemzetközi szakirodalomban jelenlevő konszenzusnak a demonstrálása, hogy a fejlesztő állam klasszikus (északkelet-ázsiai) modellje tér és idő függvényében működőképes volt, de a modell nem másolható, a megváltozott körülmények között (jelentős módosítások nélkül) más országokban nem alkalmazható.

JEL: F63, H10, P11

Tárgyszavak: fejlesztő állam, Kelet-Ázsia, globalizáció

---

¹ A tanulmány háttérét képező kutatás a szerző által elnyert MTA posztdoktori ösztöndíj (2014-16) keretében zajlik, valamint részben a “Varieties of Capitalism – Varieties of Direct Economic Intervention of the State” című, 112069. számú OTKA projekt finanszírozásával valósul meg.

² tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Budaörsi út 45, H-1112 Budapest, Hungary. Email: ricz.judit@krtk.mta.hu

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

A 2007-2009-es világméretű pénzügyi és gazdasági válság, valamint az elhúzódó gazdasági kilábalás nyomán szerte a világban megfigyelhetjük az *államok* különböző *aktív beavatkozási kísérleteit* a válság hatásainak mérséklésére és a gazdasági növekedés újra indítására, felgyorsítására. Az *állam gazdasági szerepvállalása* ezáltal újra a figyelem középpontjába került nem csak a média, politika keretei között, de közgazdaságtani, fejlődés-gazdaságtani írásokban is.

Az állam fejlesztési célú beavatkozásairól szóló vita egészen korai időkig visszavezethető a *közgazdaságtani elméletek történetében*, de a második világháború után a fejlődés-gazdaságtani irányzat megjelenésével, majd kifejezetten a *kelet-ázsiai országok gyors gazdasági növekedése kapcsán kialakult fejlesztő állam koncepció* egyrészt kiélezte ezt a vitát, másrészt új irányzatoknak, magyarázatcsoportoknak adott teret³. A jelen írásban azonban ennél sokkal szűkebb a fókuszunk: az északkelet-ázsiai fejlesztő államokkal kapcsolatos szakirodalom áttekintése nyomán a *klasszikus fejlesztő állam paradigma* felvázolását, valamint a *bukásához vezető tényezők feltárását* célozzuk. Elemzésünket legalább három tényező motiválta. Egyrészt célunk annak alátámasztása, hogy a fejlesztő állam hagyományos értelmezése lényegesen *összetettebb, komplexebb tartalommal* bír, mint a napjainkban elterjedt leegyszerűsített álláspont, amely bármilyen aktív, beavatkozó államot, vagy szelektív iparpolitikát alkalmazó kormányzatot hajlamos így nevezni. Másrészt szeretnénk *eloszlatni azt a nosztalgikus részrehajlást*, ami napjainkban a fejlesztő államokhoz való visszatérést sürgeti: álláspontunk szerint a klasszikus fejlesztő állam koncepció alkalmazása napjainkban nem lehet kívánatos cél és *nem is jelent releváns opciót*. Harmadik motivációnk részben hazai relevanciájú, részben inkább jövőbe mutató: a *huszonegyedik századi fejlesztő állam új koncepciójának* megalkotásához, illetve az arról szóló vita hazai elindításához (avagy a nemzetközi szakirodalomban zajló vitába való bekapcsolódáshoz) megkerülhetetlen alapot jelent a klasszikus fejlesztő állam paradigma bemutatása, kontextusba helyezése, és a bukásához vezető okok és folyamatok feltárása.

Tanulmányunk az alábbiak szerint épül fel: elsőként az eredeti, Johnson-i fejlesztő állam definícióból kiindulva, az északkelet-ázsiai országok által megvalósított fejlődési modellek „stilizált” összegzése alapján felvázoljuk a *klasszikus fejlesztő állam*

---

³ Ezen irányzatok áttekintéséhez ld. például Todaro – Smith (2012:109-200), Szentes (1999: 551-722), Csáki (2008), Farkas (2002: 187-266, 2011).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

paradigmát. Majd bemutatjuk azt a *speciális kontextust*, amelyben a fejlesztő állam klasszikus modellje sikeresen működni tudott. A harmadik részben rámutatunk a klasszikus fejlesztő állam korlátaira és az eredeti kontextus megváltozására. Mindezek átvezetnek a *klasszikus fejlesztő államok modelljének bukásához*, és a bukás *okainak vizsgálatához*. Végül tanulmányunkat az *általánosítható tanulságok* megfogalmazásával zárjuk.

Fejlesztő állam: a Johnson-i alapok/interpretáció

Újságcikkekben, politikai híradásokban, de közgazdasági írásokban is gyakran találkozhatunk a *fejlesztő állam* elnevezéssel, anélkül, hogy az adott szerzők konkrétan definiálnák, hogy mit értenek ez alatt, illetve implicite többnyire (érvelésünk szerint félrevezető módon) az „aktív állam” szinonimájaként használják a fogalmat. Ahhoz azonban, hogy tisztán lássunk, és érvelhessünk abban az ideológiailag és érzelmileg is igencsak túlfűtött vitában, amely a fejlesztő államról, az állam gazdasági fejlődés elősegítésében betöltött aktív, intervencionista típusú szerepvállalásáról szól, elsőként érdemes definiálni, hogy mit értünk a fejlesztő állam elnevezés alatt.

A *fejlesztő állam* elnevezést elsőként Chalmers Johnson (1982) alkalmazta⁴ Japánra az 1925-75 közötti gyors gazdasági növekedés vizsgálata során azzal a céllal, hogy megkülönböztesse azt a szabályozásorientált piaci mechanizmusokon alapuló USA-típusú kapitalista modelltől, de a szocialista ideológián alapuló szovjet-típusú tervgazdaságoktól is. Csáki György (2009:23) szavaival élve, Johnson klasszikus műve, illetve az abban bemutatott Japán modell a fejlesztő államokkal foglalkozó szakirodalom általános igazodási pontja, archetípusa.

A Japán által megvalósított fejlődési modellt a térség számos országa követendő példának tekintette, és többségük ugyancsak *kiemelkedő gazdasági teljesítményt* tudott felmutatni az 1960-97 közötti időszakban. A kelet-ázsiai térségen belüli eltérések⁵ következtében sokan megkérdőjelezzik, hogy lehet-e egységes fejlesztési modelltől

---

⁴ Fejlesztő államok természetesen léteztek a Johnson-i mű előtt is, és a világ más régióinak országaiban is. Chibber (2004) és Bagchi (2004) például Törökország, Brazília és India tervezési kísérleteit tekintik a fejlesztő államok kialakításának első (kevésbé sikeres) próbálkozásainak. Az MTA Világgazdasági Intézetében is számos kutatás folyt már a '60-as évektől kezdődően az állami szerepvállalással kapcsolatban, de jellemzően más területi fókusszal és eltérő megközelítéssel.

⁵ Az északkelet-ázsiai és délkelet-ázsiai országok közötti eltérésekről bővebben ld. Booth (1999).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

beszélni. Anélkül, hogy ebbe a vitába jobban belebonyolódnánk, a jelen tanulmányban a *fejlesztő állam klasszikus modelljére* koncentrálunk, és e tekintetben az *északkelet-ázsiai országok* (Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hong Kong és Szingapúr⁶) tapasztalatait tekintjük mérvadónak. A modell főbb elemei azonban kétségtől relevánsak és értelmezhetőek a délkelet-ázsiai országok (például Malajzia, Thaiföld, Fülöp-szigetek, Indonézia) eseteire is⁷.

Jelen írásban a fejlesztő állam elnevezést annak klasszikus értelmében használjuk, amihez Chalmers Johnson interpretációja jelenti a kiindulópontot: a fejlesztő állam egy *kapitalista tervracionális állam*, amely képes a legfőbb társadalmi és gazdasági célok meghatározására, hosszú távon elkötelezett azok megvalósítása mellett, a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítését tekinti a legfőbb prioritásnak, és képes a társadalom mobilizálására ezen célok elérése érdekében (Johnson, 1982:23).

Mindezek tükrében a fejlesztő államot a jelen írásban az alábbiak mentén definiáljuk:

- *kapitalista modell*: a magántulajdon központi, domináns szerepének megtartása
- *állam vezérelte fejlődési modell*: a bürokratikus, állami koordináció piaci koordináció elébe helyezése, aktív (sőt pro-aktív) a gazdaság szinte minden területére kiterjedő állami szerepvállalás, intervencionizmus;
- *gazdaság(fejlesztés)i tervezés központi szerepe*: közép és hosszú távú tervek megfogalmazása, megvalósítása;
- *hosszú távú elköteleződés a fejlesztés-orientált megközelítés* mellett;
- *társadalmi konszenzus az állam fejlődésben betöltött központi szerepéről* éppúgy, mint a *legfőbb társadalmi, gazdasági célkitűzésekről*.

Nézetünk szerint ez az általános definíció a kelet-ázsiai fejlesztő állam mellett, érvényes lehet egyes latin-amerikai, európai, vagy afrikai fejlesztés-orientált rendszerek

---

⁶ Japán esete sok szempontból speciális, és strukturalista megközelítésben a két városállam, Hong Kong és Szingapúr esetei is egyediek, mégis a megvalósított gazdaságpolitikák tükrében a hasonlóságok dominálnak.

⁷ A délkelet-ázsiai országok fejlődési modelljének egyedi vonásairól ld. pl. Raquiza, 2012. Ugyanakkor érdemes utalni rá, hogy a fejlesztő állam elnevezést napjainkban az országok sokkal tágabb körére használják, idesorolva számos európai (például Írország, Finnország, Franciaország) és feltörekvő országot (például Brazília, India, Kína és Egyiptom) is. Napjaink fejlesztő államainak áttekintéséhez ld. Routley (2012:11-12).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

leírására is, és lehetővé teszi a komparatív megközelítés, az összehasonlító elemzések alkalmazását is a fejlesztő államok vizsgálata során.

A klasszikus fejlesztő állam modell eredete

A második világháború utáni ideológiailag (és katonailag is) kettéosztott világrendben meglepő, a későbbiekben „gazdasági csoda”-ként aposztrofált világgazdasági felzárkózás zajlott Kelet-Ázsiában: elsőként Japán, majd a további északkelet-ázsiai országok, végül valamivel vegyesebb eredményeket felmutatva a délkelet-ázsiai országok léptek a gyors iparosítás, gyors gazdasági fejlődés és társadalmi előrehaladás útjára. 1965-90 között a gyorsan növekvő kelet-ázsiai országok⁸ átlagosan évi 5,5 %-os egy főre eső gazdasági növekedést értek el, ami nagyságrendileg nagyobb, mint a világ bármely más régiója által ebben az időszakban elért növekedés⁹ (World Bank, 1993:2).

Ez a kiemelkedő gazdasági növekedés alacsony és csökkenő jövedelem-egyenlőtlenségek, javuló emberi előrehaladás mutatók és csökkenő szegénység mellett zajlott, és „kiérdemelte” a megosztott, vagy befogadó gazdasági növekedés jelzőt. Így nem csak a korabeli gazdasági növekedés orientált közgazdasági gondolkodás, de napjaink új fejlődés paradigmája tükrében is figyelemre méltó eredménynek számít¹⁰. Mind akadémiai közegben, mind a fejlesztéspolitikai intézmények körében a figyelem középpontjába kerültek a gyorsan növekvő ázsiai gazdaságok által megvalósított közpolitikák közös vonásai, hasonlóságai, valamint ezek kapcsolatának elemzése a megvalósított gyors gazdasági növekedéssel. Richard Stubbs (2005:3-15) öt csoportba sorolta *a kelet-ázsiai gazdasági csodát magyarázó irányzatokat*: 1. neoklasszikus magyarázatok, 2. államközpontú magyarázatok, 3. kulturális interpretáció, 4. Japán-központú magyarázatok és 5. az USA hegemoniáját középpontba állító irányzat (magyarul bővebben ld. Vigvári, 2012:27-28). A fejlesztő állam klasszikus

---

⁸ A jelen statisztika az alábbi nyolc ország csoportjára vonatkozik: Japán, Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr, Hong Kong, Malajzia, Thaiföld, Indonézia.

⁹ A latin-amerikai, dél-ázsiai vagy közel-keleti és észak-afrikai térség egy főre eső növekedésének háromszorosát, míg a szub-szaharai afrikai szint ötszörösét érték el.

¹⁰ Megjegyzendő azonban, hogy mindez jellemzően autoriter rendszerekben, az egyéni szabadságjogok brutális elnyomása mellett következett be, ami Amartya Sen (1999) fejlődés mint szabadság megközelítését alapul véve, valamelyest árnyalja a tágran értelmezett fejlődés terén elért eredményeket.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

paradigmájának felvázolása során látni fogjuk, hogy bár ezek a magyarázatcsoportok a szakirodalom rendszerezése tekintetében külön kategóriákat jelentenek, egyúttal azonban mind a valóság egyes részeleleit fedik le, és nem zárják ki egymást, inkább kiegészítő jelleggel bírnak.

A kelet-ázsiai gazdasági sikerek *hagyományos közgazdasági magyarázatát* a neoklasszikus érvelés, a *piaci vagy piacközpontú megközelítés* jelentette, amely szerint a gyors gazdasági növekedés háttérében elsősorban a szabad kereskedelem és az exportorientált, piacbarát gazdaságpolitikák álltak. A dinamikusan bővülő, nemzetközileg is versenyképes feldolgozóipar jelentette a gyors gazdasági növekedés legfőbb hajtóerejét. A nemzetközi munkamegosztásban mindenki a komparatív előnyök szerint szakosodik, és ez a termelési szerkezetek, vagy a tényezőellátottság eltérésein alapul. A neoklasszikus magyarázatok szerint a kelet-ázsiai csoda háttérében a piaci és ármechanizmusok érvényesülése állt¹¹.

Ezzel a hagyományos megközelítéssel (és a kulturális irányzattal¹²) szemben érvelt Johnson (1982), amikor a japán gazdasági csoda háttérében az *állam gazdasági tervezésben*, valamint az egész gazdaság működtetésében, finomhangolásában betöltött *szerepét* emelte ki. Johnson fő célja a „kapitalista tervracionális fejlesztő állam” koncepciójának modern japán iparpolitika történetébe való beágyazásával az volt, hogy túllépjen a korabeli uralkodó dichotóm gondolkodáson, amely az amerikai és szovjet gazdaságok szembeállítását jelentette. Johnson elsősorban a japán és kelet-ázsiai követői és az amerikai-angol kapitalista rendszerek közötti különbségekre akarta felhívni a figyelmet. Ezáltal kvázi a kapitalizmus sokszínűségével (Varieties of Capitalism) foglalkozó szakirodalom előfutárának is tekinthető.

Johnson (1982:315-320) négy pont mentén definiálta a japán fejlesztő állam modellt: 1. *Kicsi, nem költséges, de elit állami bürokrácia*, amelyet az elérhető legjobb menedzseri tehetségekkel rendelkező munkaerő alkot. 2. Olyan *politikai rendszer*, amely kellő teret biztosít a bürokratikus kezdeményezések hatékony megvalósítása számára. 3. Az állami

---

¹¹ Little (1970), Bhagwati (1978), Krueger (1980, 1985), Fei és Ranis, (1975), Balassa (1981), Chen (1979).

¹² A kelet-ázsiai sikerek kulturális interpretációja szerint a konfuciózus kultúra, valamint annak hatása a politikai és gazdasági intézményekre és fejlődésre magyarázhatják a gyors gazdasági növekedés regionális koncentrációját (Pye, 1985; Chan, 1990). A konfuciózus kultúra olyan társadalmi attitűd kialakulásához vezetett, amelyben a család és tágabban véve a közösség a fő társadalmi egységek, a közösségi érdekeket az egyéni érdekek elébe helyezik, a legitim hatalommal szembeni engedékenység jellemző éppúgy, mint az oktatás, szorgalom, kemény munka és önfegyelem kifejezett értékelése, hangsúlyozása.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

beavatkozások *piackonform módszereinek tökéletesítése*. 4. Egy MITI (Külkereskedelmi és Ipari Minisztérium, Ministry for International Trade and Industry) típusú *irányító szervezet*, amely hatékonyan irányítja iparpolitika végrehajtását, és mindehhez megfelelő ráhatással rendelkezik a gazdasági tervezésre, az energiaszektorra, a hazai termelésre, nemzetközi kereskedelemre, a pénzügyi szektorra és kormányzati alapok felhasználására.

A fejlesztő állam japán modelljét Johnson követői, az ún. *revizionisták*¹³ (Amsden, 1989; Wade, 1990; Haggard, 1990; Woo 1991; Evans, 1995) továbbfejlesztették, és a kelet-ázsiai régió más országaira is alkalmazták. Az így kialakuló irányzatot, amely Johnson nyomán a gazdasági sikerek fő hajtóerejeként az állam fejlesztési tevékenységét (kifejezetten az iparpolitikai és pénzpiaci beavatkozásokat) állította a középpontba *fejlesztő állam elméleteknek*, vagy (a neoklasszikus, piacközpontú megközelítések ellenpólusaként) *államközpontú magyarázatoknak* nevezzük, de arra helyenként strukturalista, vagy intézményi iskolánként is utalnak (Onis, 1991; Benczes, 2000a:48).

Az *állam* ebben a megközelítésben nem csak meghatározta az általános gazdaságpolitikai irányokat, hanem *részletekbe menően beavatkozott a gazdasági folyamatokba*, gazdasági terveket fogalmazott meg, és a végrehajtásban is elsődleges szerepet játszott. Jó példa erre az iparpolitika területe, ahol az egyes iparágak, sőt gyakran kiválasztott cégek számára kompetitív előnyök megteremtése által érte el az állam a kitűzött célokat. Az erős („mindenható”) állam központi szerepet játszott a gyors gazdasági növekedés elősegítésében, a termelékenység növelésében és a nemzetközi versenyképesség megteremtésében, erősítésében. Ez az érvelés visszavezethető Gerschenkron (1962/1984) *késői fejlődésről szóló elméletének* alkalmazására.

A klasszikus fejlesztő állam megközelítés egy *állam által vezérelt piacgazdaság modell*, amelyet a magántulajdon és fő szabály szerint a piaci mechanizmusok tiszteletben tartása jellemzett, ugyanakkor a fejlődés elősegítése és irányítása érdekében kiterjedt, aktív állami beavatkozásokat alkalmazott, amelyek egyik (de nem egyetlen) területe a szelektív iparpolitika volt. A fejlesztés-orientált, kapitalista tervracionális állam „meghosszabbított” kezét a *kicsi, de elit bürokrácia* alkotta. A modell részletes bemutatását és korlátait a következő fejezet tartalmazza.

---

¹³ A fejlesztő állam érvelést alkalmazó szerzőkre használták a kezdeti években ezt a jelzőt (World Bank, 1993:9, Woo-Cumings, 1999:24).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

A fejlesztő államokkal foglalkozó elméleteket a magyarázó tényezők hangsúlyossága alapján három csoportba sorolhatjuk: a *gazdasági központú érvelések*, a *politikai gazdaságtani irányzat* és a *történeti iskola*. Továbbá külön kategóriaként kezeljük a *modern elméleteket*, amelyek az 1997/99-es válság nyomán a klasszikus fejlesztő államok hanyatlása, átalakulása mellett érvelnek, „implicite” a klasszikus fejlesztő állam paradigma bukását támasztják alá, így ezekre a klasszikus paradigma bemutatása után térünk ki röviden.

Az első csoport a *gazdasági érvek*re koncentráló irányzat, amely az állam piaci mechanizmusokba történő beavatkozásaira helyezi a hangsúlyt. Dél-Korea esetét vizsgálva Alice Amsden (1989) a piaci árak szándékosan torz meghatározását emelte ki, míg a tajvani példa nyomán Robert Wade (1990) a piac állami irányítása mellett érvel. Hangsúlyozzák azonban az irányzat képviselői, hogy az erőforrás allokáció legfőbb döntései a magánszereplők kezében vannak és a magántulajdon központi szerepe sértetlen marad. A legfőbb gazdaságpolitikai beavatkozások, eszközök az alábbiakra terjednek ki: protekcionista kereskedelempolitika, támogatott hitelek nyújtása, beruházások koordinálása és elősegítése az ipari szektorban (Woo, 1991; Chang, 1994). Ezzel szemben egyes szerzők már a 1990-es években úgy érveltek, hogy a magán szektor stratégiai mozgásai, gazdasági dinamizmusa álltak a japán gazdasági növekedés hátterében (Calder, 1993) és a legújabb elemzések szerint is a japán, vagy a dél-koreai gazdasági növekedés gyakorlatilag a túlzott állami beavatkozások ellenére valósult meg, és azok hiányában még kiemelkedőbb eredményeket is elérhettek volna (ld. Kimura, 2013, Pirie, 2008)¹⁴.

A második csoportot a *politikai gazdaságtani irányzat* képviselői alkotják, akik az állam „fekete dobozának” felnyitását célozták, az állam belső működését elemezték, és ezáltal visszahozták az államot („Bringing the state back in” elméletek) és a politikai intézményeket a vizsgálandó tényezők körébe, (Evans et al., 1993; Weiss 1995, 2003 és Leftwich 1995). A gazdasági sikerek hajtóerőinek vizsgálata során a kormányzat, az állami hivatalok és az üzleti szféra kapcsolataira helyezik a hangsúlyt. Az egyik leggyakrabban kiemelt elmélet Evans (1995) nevéhez fűződik, aki főként Brazília, India, és Korea állami beavatkozásait vizsgálva fogalmazta meg a *bürokrácia beágyazott*

---

¹⁴ Ez utóbbi szerzőket akár a neoklasszikus irányzathoz is sorolhatnánk, hiszen szkeptikusak az állam szerepével kapcsolatban, itt az új típusú fejlesztő állam előfutáraiként említjük őket.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

autonómiájának elméletét. E szerint az érvelés szerint az állami bürokráciának kellően be kell ágyazódnia a társadalomba ahhoz, hogy képes legyen megvalósítani a céljait a társadalmi infrastruktúrán keresztül, ugyanakkor nem szabad túl közel lennie az üzleti szférához, hogy ne állhasson fenn a veszélye, hogy az egyes érdekcsoportok foglyul ejtik, és ezáltal nem tudna a társadalom egésze, a közjó érdekében fellépni. Ez a *kapcsolati alapú megközelítés* fontos eleme a klasszikus fejlesztő állam koncepciónak, hiszen működése alapján tér el a szerződéses alapú tranzakciók mechanizmusaitól, és látni fogjuk, hogy ennek kiterjedt hagyományai a rendszer egészét érintő haverkapitalizmus táptalaját fogják jelenteni.

A fejlesztő államok irodalmának harmadik csoportja a *történeti iskola*, amely a gyarmati hagyaték, az intézmények kialakulásának hosszú, történelmi evolúcióját állítja a középpontba (Cumings, 1981, 1984; Haggard, 1990; Woo, 1991; Kohli, 1999). A koreai, és általában véve az ázsiai fejlesztő államok vizsgálata során a felsorolt szerzők jellemzően azt kérdőjelezzik meg, hogy mekkora volt az adott országok választási lehetősége egy adott fejlesztési stratégia mentén való elköteleződésre, vagy az mennyiben bizonyos történelmi adottságok függvénye. A történeti iskola a történelmi kontinuitás mellett érvel, és ezáltal bizonyos szintű *pályafüggőség* létezésének igazolását célozza¹⁵.

Összességében a bemutatott klasszikus fejlesztő állam irányzatok, érvelések egymást számos tekintetben kiegészítik, és együtt alkotják az állam-központúnak nevezett fejlesztő állam elméletek „főirányát”. A klasszikus fejlesztő állam paradigma gyakorlatilag ezen irányzatok, érvelések szintézisét jelenti.

A fejlesztő államokról való gondolkodás átalakulása a Világbank példáján

A fejlesztő állam megközelítés evolúciójának megértéséhez megkerülhetetlen az a vita, ami az elmúlt fél évszázadban az állami beavatkozások kelet-ázsiai térség sikeres gazdasági átalakulásában játszott szerepét övezte. Ennek illusztrálásához jelzésértékű lehet végigkövetni az érvelések, hangsúlyok változását a Világbank tudományos gondolkodásának átalakulásán keresztül.

¹⁵ Idesorolhatjuk Stubbs (2005) legújabb könyvét, amelyben a háborúk központi jelentősége mellett érvel, és hasonló megközelítést alkalmaz Muraközy (2015) is a japán fejlesztő államot elemző, nemrégiben megjelent írásában.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

Az 1980-as, 1990-es években a neoklasszikus közgazdászok és a nemzetközi fejlesztéspolitika gyakorló szakemberei körében elfogadott általános konszenzus szerint a neoklasszikus gazdasági alapelvek érvényesek, alkalmazhatóak és kifejezetten jól működnek a kelet-ázsiai sikerországok elemzése során (Riedel, 1988:38 in Stubbs, 2009:3). A neoklasszikus alapú érvelés egyik fellelvára¹⁶ a Világbank volt. A kelet-ázsiai gazdasági csoda magyarázata tekintetében kiemelhetjük Balassa Béla munkásságát (1981), de mások (Little, 1982; Hughes, 1988) is a szabad kereskedelem és a magánszektor központi szerepét emelték ki a gazdasági növekedés hajtóerejeként.

Ebben az intellektuális közegben jelent meg Johnson 1982-es műve, és indította el a kelet-ázsiai gazdasági sikerek magyarázatának háttérében az aktív fejlesztő állam és az iparpolitika központi szerepét kiemelő, illetve azokat kritizáló írások hosszú sorát.

A fejlesztő államokról szóló (neoklasszikus versus államközpontú magyarázatok) vita egyik fontos mérföldköve a Világbank „Kelet-ázsiai csoda – gazdasági növekedés és közpolitikák” c. 1993-as jelentése (World Bank, 1993), amely egy „piac-barát középutat” keres a kelet-ázsiai gazdasági sikerek magyarázatára. 1. A Világbank jelentése elismerte, hogy *„az alapvető gazdaságpolitikák csak egy részét jelentik az ázsiai történetnek, és a legtöbb gazdaság esetében a kormányzatok valamilyen formában – de szisztematikusan és több csatornán keresztül – beavatkoztak a fejlődés (és sok esetben kifejezetten egyes iparágak fejlődésének) elősegítése érdekében”* (World Bank, 1993:5). A Jelentés szerint akkor indokoltak az állami beavatkozások, ha azok társadalmi megtérülése meghaladja az egyéni nyereséget, és bizonyos esetekben az állami beavatkozás jelentős eredményeket érhet el a fejlődés elősegítése terén. Minden egyéb esetben azonban a piacot, a piaci mechanizmusokat állította a középpontba, és az export-orientáció jelentőségét is ebben látta, azaz a nemzetközi verseny fegyelmező erejét emelte ki a gazdasági sikerek háttérében.

A Világbank a stilizált tények szintjén az alábbiak mentén definiálta a kelet-ázsiai fejlődési modellt (World Bank, 1993): 1. *Az „alapok” rendberakása”, azaz alapvető makrogazdasági menedzsment szabályok betartása.* 2. *Jól képzett, kompetens, jól fizetett és a politikai erőktől viszonylag elszigetelt bürokrácia.* 3. *Export-orientált iparosítás*

---

¹⁶ A neoklasszikus elemzések korai központjaként kiemelhető még az USA Gazdasági Kutatások Nemzeti Irodája (National Bureau of Economic Research, NBER), ahol a Bhagwati és Krueger igazgatósága alatti időszakban sok elemzés született a kelet-ázsiai országok gazdasági növekedésének vizsgálatára, amelyek jellemzően az exportorientált piacbarát gazdaságpolitikákat emelték ki (Bhagwati, 1978; Krueger, 1980).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

megvalósítása érdekében a kormányzatok szelektív beavatkozásai¹⁷. 4. *Pragmatikus hozzáállás és megvalósítás*: a gyors és hatékony növekedés mellett való hosszú távú elköteleződés mindent felülírt. Kiemelte továbbá a Jelentés a *megosztott növekedés* megvalósítását, amelynek amivel az autokratikus vagy paternalista vezetők a legitimitásuk megerősítését és a társadalmi támogatás elnyerését célozták. A megosztott növekedés hátterében a társadalom minden rétegeire kiterjedő oktatási rendszer, a humántőke felhalmozása állt, ami egyúttal hozzájárult a jól képzett köztisztviselői réteg kialakulásához éppúgy, mint a jól képzett munkaerő állomány és a vállalkozói képességek növekedéséhez is.

Összességében a Világbank 1993-as tanulmányával jelentősen elmozdult a szigorúan vett neoklasszikus állásponttól, azt mégis számos kritika érte, elsősorban a tekintetben, hogy nem nyújtott kellően mély elemzést a gazdasági sikerek hajtóerői tekintetében, és helyenként („szándékosan”) rossz helyre helyezte a hangsúlyokat (Fishlow, 1994; Rodrik, 1994; Aoki, 1997).

A Világbank állami szerepvállalásról szóló álláspontjának alakulását jól jelzik az évente megjelentetett a Világ Fejlődéséről szóló Jelentések (World Bank, 1997), amelynek az 1997-os kötete az állam szerepét vizsgálta a változó világban (State in a changing world). Ez a jelentés a minimalista állam elképzelés ellenében úgy érvel, hogy a fejlődés elősegítése érdekében egy *hatékony* államra van szükség, amely a magánszféra és az egyéni szereplők tevékenységeit bátorítja és kiegészíti a fejlődés elősegítése érdekében.

Az 1997-es válság tükrében a Világbank is új Jelentést készített, amely a kelet-ázsiai gazdasági csoda, és az arról írt 1993-as Jelentés újragondolását tartalmazza. A Stiglitz és Yusuf (2001) által szerkesztett kötet a korábbi konszenzus (ha úgy tetszik kelet-ázsiai fejlődési modell piac-barát interpretációjának) újragondolását sürgették. Ennek hangneme egyrészt az állami beavatkozások tekintetében kritikusabb a korábbinál, másrészt erőteljesebben fókuszál az intézményi és kormányzási hiányosságokra, valamint a nemzetközi környezet változásaira is.

Wolfensohn és Bourguignon (2005) a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) 2004-es Éves Találkozója számára készített írása, bár az nem konkrétan a fejlesztő államokra,

---

¹⁷A Jelentés ugyanakkor külön felhívja rá a figyelmet, hogy a kelet-ázsiai országok ezeket az eszközöket körültekintően használták, azok a termelésre ösztönöztek, és a cserébe elvárt exportteljesítmény következtében nem az „improduktív”, járadék vadász magatartás elterjedését jelentették.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

vagy a kelet-ázsiai gazdasági csodára koncentrált, mégis jól illusztrálja, hogyan változott a Világbank (és a Nemzetközi Valutaalap) fejlődés-gazdaságtani gondolkodása. Ebben ugyanis a Világbank két vezetője a legújabb közgazdasági elméletekkel összhangban a kormányzás és az intézmények központi szerepét emelte ki a fejlődés hátterében. Mindeközben felhívták a figyelmet az országspecifikus tényezőkre és a pragmatikus megközelítésre is. Hangsúlyozták azonban, hogy ezzel együtt más országok tapasztalatainak tanulmányozása tanulságos lehet, hiszen vannak olyan konzisztens alapelvek, amelyek minden esetben megállják a helyüket (példaként a prudens makrogazdasági menedzsment jelentőségére utaltak). Az írás kitért a gazdasági társadalmi és politikai tényezők közötti interakciók szerepére, valamint a társadalom formális és informális normáinak, értékrendszereinek és intézményeinek jelentőségére, majd felhívta a figyelmet a megosztott növekedésre, az egyenlőtlenség és szegénység csökkentésének követelményére, valamint a globális interdependenciák felerősödésére.

Az 1990-es évek reformjainak tapasztalataira építve hasonló következtetésre jutnak a Világbank elemzői (World Bank, 2005), amikor is helytállóan találják a kelet-ázsiai gazdasági csodát elemző 1993-as tanulmány (World Bank, 1993) meglátásait (a makrogazdasági stabilitás, az erőforrások piaci elosztása, valamint a nyitottság tekintetében), de hangsúlyozzák, hogy ezek az általános alapelvek nagyon is különböző gazdaságpolitikákat és intézményi utakat jelenthetnek az egyes országok számára. A tanulmány mellett érvel, hogy a „legjobb gyakorlatok” keresése helyett a gazdasági elemzéseknek a gazdasági növekedés korlátjainak, szűk keresztmetszeteinek feltárására kell koncentrálniuk.

A fejlesztő államokról szóló tudományos vita napjainkban zajló „reneszánsza” tekintetében jelzésértékű, hogy egy 2009-es Világbank által kiadott kötetben Takatoshi Ito (2009:137-138) mellett érvel, hogy a kelet-ázsiai gazdasági csoda tapasztalatait még mindig alulbecsüli a Világbank és annak elemzői tábora. Szerinte a kelet-ázsiai fejlődési út még mindig paradoxon az állami szerepvállalás mainstream megközelítésében. Érvelése szerint a kelet-ázsiai térség felemelkedése a mai napig csodának tekinthető, az alacsony jövedelmű – alacsony növekedésű állapotból az alacsony jövedelmű – gyors növekedésű állapotba való átmenet csodája. Ennek a kelet-ázsiai átmenetnek, felzárkózásnak tapasztalatainak elemzése, a sikerek hátterében álló

végső okok felfedése, és ezen tanulságok transzferabilitásának vizsgálatát még a 2007-09-es válság tükrében is kurrens kutatási témának tekinti.

2010-ben pedig Lin (2010) a Világbank akkori alelnöke és vezető közgazdásza új strukturalizmusnak, vagy új strukturális közgazdaságtannak nevezi azt az új megközelítést, amely szerint a piac központi szerepet játszik az erőforrások elosztásában, míg az állam mint „facilitátor” támogatja a vállalatokat az ipari struktúra korszerűsítése során főként externáliák és koordinációs kudarcok eseteiben. Ebben a megközelítésben az állam szerepe az ipari diverzifikáció és korszerűsítés során elsősorban az új iparágakról való információ nyújtására, az ehhez kapcsolódó iparágon belüli befektetések cégek közötti koordinálására, az úttörő cégek információs externáliáinak kompenzálására és az új iparágak esetében az inkubáció és a külföldi tőkebefektetések támogatására korlátozódik (Lin, 2010:20). Ugyancsak vezető szerepet kell vállalnia azonban az államnak a fizikai infrastruktúra és a kiegészítő (szoft) infrastruktúra fejlesztésére ahhoz, hogy az egyes cégek tranzakciós költségeit csökkentse.

Külön cikk témája lehetne, hogy változott meg a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) jelentősége az elmúlt évtizedekben, itt röviden csak utalunk rá, hogy míg a Világbank napjainkra gyakorlatilag a tudásbank szerepét tölti be, addig az elmúlt évtizedek pénzügyi és gazdasági válságai, valamint azok menedzselése következtében a Nemzetközi Valutaalap gyakorlati gazdaságpolitikai befolyásoló szerepe új értelmezést kapott. Grabel (2011) érvelése szerint azonban az IMF hitelezési tevékenységével, illetve annak kondicionalitásával kapcsolatban a hagyományos, mindenki számára hasonló (és ezáltal kiszámítható és tervezhető) neoliberális reformokat előíró, egységcsomagos megközelítés már a múlté. Ezt az általa „neoliberális koherenciának” nevezett gyakorlatot napjainkban a „termékeny inkoherencia” korszaka váltotta fel. Ezalatt Grabel azt érti, hogy az egyes országok számára IMF által előírt, vagy elfogadott stratégiák és közlemények nem illeszkednek többé egy koherens keretbe, sőt sokszor egymásnak is ellentmondanak. Az IMF politikájának ez a diszkontinuitása érhető tetten például a tőkekorlátozások egyre gyakoribb elfogadásában, vagy az Alap feltételekhez kötött hitelprogramjainak egyediségében. Ez az új megközelítés teret enged a fejlődő országok kormányzatainak a saját egyedi kontextusaik figyelembevételére, és a kísérlet-tévedés elve mentén a legjobb stratégiák kialakítására.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

A fentiekből jól látható, hogy bár az 1997-99-es válság kapcsán a piacközpontú magyarázatok, érvelés térnyerését, és a fejlesztő állam hanyatlását mutattuk be, a 2007-09-es válság tükrében ezt a képet valamelyest árnyalnunk kell. Bár az eltelt idő még rövid a történelmi perspektívához, Grabel (2011:31) nyomán napjainkra inkább az egyen-megoldásokat kínáló neoliberális eszmék háttérbeszorulása és az egyedi utak, egyedi megoldások keresése a jellemző. Az, hogy ezen új megoldások, beavatkozások, ad hoc válaszok idővel egységes irányba mutatnak-e a fejlesztő államok átalakulása során, még korai megállapítani.

A klasszikus fejlesztő állam paradigma

A klasszikus fejlesztő állam paradigma jelentősége, hogy megalkotásának kiinduló pontját adott országok csoportjának (kelet-ázsiai, kifejezetten az északkelet-ázsiai országok) gyakorlati tapasztalatai és empirikus elemzése jelentette. Ezen országok mélyelemzése, és összehasonlító vizsgálata során próbálták meg a klasszikus fejlesztő állam szerzők közös nevezőket meghatározni az állam fejlődésben betöltött szerepe tekintetében. Az előző fejezetben bemutatott klasszikus fejlesztő állam elméletek ezt a modellszerű ábrázolást kísérelték meg, azaz az északkelet-ázsiai fejlődési út legfőbb jellemvonásainak összegzése, interpretálása által, különös tekintettel az állam, a piac és a hozzájuk kapcsolódó intézmények viszonyára.

Bemutattuk, hogy Japán tervracionálitást megvalósító fejlesztő állam modellje, legalábbis annak Chalmers Johnson (1982) féle interpretációja jelenti a fejlesztő államokkal foglalkozó szakirodalom első mérföldkövét, kiinduló pontját. Az északkelet-ázsiai fejlődési eredmények, kifejezetten Dél-Korea és Tajvan gyors és állam-vezérelt gazdasági növekedése számos hasonlóságot mutatott az eredeti japán fejlesztő állam modellel, így többnyire ezt, az északkelet-ázsiai országokra kiterjesztett modellt¹⁸ tekintik a fejlesztő államok klasszikus koncepciójának (bár annak számos eleme kétségkívül érvényesíthető a délkelet-ázsiai országok eseteire is). Az előző fejezetben bemutatott elméletek szintézise által felvázolható a klasszikus fejlesztő állam modellje,

---

¹⁸ Többnyire Hong-Kongot és Szingapúrt is idesorolják, de a két városállam adottságai és fejlődési pályája számos tekintetben eltér a későn iparosodó államok modelljétől, hiszen azok sosem voltak agrár-, vagy nyersanyag alapú gazdaságok (ami a többi ország esetében az ipari átalakulás kiinduló pontját jelentette).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

illetve annak legfőbb sarokpontjai, ismérvei. Hazai relevanciája miatt külön kiemeljük Benczes István munkásságát, aki behatóan elemezte a kelet-ázsiai gazdasági csoda anatómiáját (2000a,b), majd annak válságát is (Benczes 2000c, 2002), valamint Vigvári Gábor értekezését (2012), amelyben a nemzetközi rezsimek változásának hatását mutatja be a klasszikus fejlesztő állam megközelítésre.

A klasszikus fejlesztő államot a saját történelmi és egyéb vonásokkal jellemezhető egyedi kontextusába ágyazódva mutatjuk be, hogy érzékeltessük, a fejlesztő állam klasszikus modellje, annak jelentősége a kialakulásának sajátos körülményeit figyelembe véve értelmezhető, értelmezendő, azaz „saját korának szülte volt”.

A klasszikus fejlesztő állam jellemzői:

1. *Gazdasági nacionalizmus és társadalmi mobilizálás* (Johnson, 1982, Woo-Cumings, 1999): az állam fejlesztési célú beavatkozásainak történelmi hagyományai és társadalmi elfogadottsága, azaz Johnson (1982:307) szavaival élve a szituációs szükségszerűségek és nacionalizmus¹⁹ figyelembe vétele. Az ún. „forradalmi vagy fejlesztési projekt” (háború utáni újjáépítés, erőltetett iparosítás, gazdasági felzárkózás) megvalósítása, és ennek érdekében a társadalom mozgósítása²⁰.
2. *Erős, centralizált, autoriter állam*, az alábbi jellemzőkkel:
  - a. *A társadalmi csoportok befolyásától való relatív függetlenség* (erős állam – gyenge társadalom kettőse (Migdal, 1988)), ugyanakkor az állam diktatórikus eszközökkel, akár erőszak alkalmazásával is elnyomta a céljaival ellentétes társadalmi folyamatokat.
  - b. *A fejlesztő államot egy szűk határozott elit* vezeti, akik hosszútávon elkötelezettek egy fejlesztéspolitikai irány iránt (Leftwich, 1995), ugyanakkor az egyes állami beavatkozások szintjén *pragmatikus hozzáállás* (World Bank, 1993), a kísérlet-tévedés elvének alkalmazása jellemző, azaz a fejlesztő állam kialakulása, működése egy hosszú távú, *konzisztens tanulási folyamat* (Johnson, 1982).

---

¹⁹ A szituációs szükségszerűség Japán esetében az alulfejlettséget és a késői fejlődést, a természeti erőforrások hiányát, a nagy népességet és a külkereskedelmi fizetési mérleg korlátait jelentette, míg a szituációs nacionalizmust a háború és a(z) azt követő infláció nyomán kialakult) kiterjedt szegénység történelmi hagyatékára, a háborús fenyegetettségre és a nemzetépítés kihívására vezeti vissza Johnson (1982:307)

²⁰ Johnson (1995:10 idézi Woo-Cumings, 1999:8): Japán egy olyan gazdaság, amelyet a háború érdekében mobilizáltak, és ez a mobilizáció nem szűnt meg a békeidőkben sem.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- c. Az üzleti szféra irányába is érvényesült az állam erőteljes fegyelmező képessége: egyes ipari szektorok támogatásáért cserébe nemzetközi versenyképességet várt el (reciprocitás elve). Maga az állam kikényszerítette a piaci elveket, és mindezt nem csak hazai viszonylatban, hanem a nemzetközi piac elvárásai alapján (Amsden, 1989).
  - d. A fejlesztési diktatúra előnyt jelenthet az állam gazdaságfejlesztési céljainak meghatározása, elérése érdekében (munkaerő elnyomása és ezáltal alacsonyabb bérek, politikai ciklusoktól független stabil gazdaságpolitika), legitimitását pedig a megosztott gazdasági növekedés, kiterjedt jólét, illetve annak növekedése biztosította.
3. *Kiterjedt állami intervencionizmus, az iparpolitika központi szerepe:* az állam a gazdasági élet szinte minden szegmensében jelen volt, mint tervező, (diszkrécionális és szelektív módon) irányító, ellenőrző, (árakat, árfolyamokat, kamatrátákat, stb.) finomhangoló szereplő, amely kiválasztja a nyerteseket, és menedzseli az importhelyettesítésből az export-orientált gazdaságpolitikai modellre való átállást. Mindehhez a piaci racionalitást az ipari céloknak megfelelően korlátozták. Az ösztönzők, engedélyek és mechanizmusok összessége a befektetői kockázat csökkentését célozta, és az iparpolitika stratégiai szemléletű kialakítását és megvalósítását jelentette. Ezt olyan politikai, intézményi és szervezeti megegyezések alkották, amelyek az állami apparátustól, és az üzleti szférából is származtak, valamint a kettő közötti interakciókból alakultak ki. A stratégiainak kikiáltott iparágakat időszakosan támogatták, míg a többi iparág a piaci verseny keretei közt működött, ezáltal az iparpolitika központi eleme volt a *szelektivitás* és a *diszkrécionális intézkedések, nyertesek kiválasztásának gyakorlata*.
4. *Nagy és diverzifikált üzleti csoportok szerepe*²¹: a gazdasági növekedés legfőbb motorjai, az állami iparpolitika megvalósítói, hosszú történelmi hagyományokkal rendelkező családi vállalkozások, egyúttal a modern ipari

---

²¹ Zaibacuk, majd keirecuk Japánban, a chaebolok Koreában, de még Tajvanban is, amely a kis- és közepes méretű vállalati szektor erősségéről híres, az iparosítás korai szakaszában a nagyméretű (nem ritkán állami) vállalatok voltak a gazdasági fejlődés mozgatórugói.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

vállalatok megtestesítői (nagy méretű, diverzifikált tevékenységű és a hierarchia különböző szintjein dolgozó, fizetett menedzserek által irányított vállalatcsoport). Az üzleti csoportok hatásai azonban az egész élet területén megfigyelhetők és jelentőségük nem csak *gazdasági*, hanem *társadalmi* szempontból is kiemelkedő, és ez az életfogytig tartó foglalkoztatáson túl kiterjedt olyan területekre is, mint oktatás, egészségügyi szolgáltatások, (Woo-Cumings, 1999: 18-19), de *politikai* szerepük sem elhanyagolandó, a fejlesztő államoktól kapott politikai, gazdasági és nem utolsósorban pénzügyi támogatásért cserébe azok rendszerének legitimitását, alulról jövő támogatását is jelentették.

5. *Meritokratikus elven működő bürokrácia*: hosszú történelmi hagyományokkal bíró²², kompetens, elkülönített, de nem elszigetelt bürokrácia, amely kiemelkedően sikeres működése egyrészt független, azaz szaktudáson, kompetencián alapult (versenyvizsgák rendszere, a közjó irányába elkötelezett technokraták), másrészt beágyazott, azaz képes volt a magánszféra, a piac jelzéseit megérteni és hasznosítani, és az üzleti szférával kölcsönös információ-áramláson alapuló kapcsolati hálót kiépíteni (Johnson, 1982, Evans, 1995)
6. *Agrárszektor elsődleges szerepe*, a földreform jelentősége: a mezőgazdasági termelés és termelékenység gyors növekedése alapot teremtett egyrészt az erőltetett ipari fejlesztéshez (Cumings, 1984; Wade, 1990; Kohli, 1999), másrészt a vidéki és városi területek integrált, kiegyenlítettebb és irányított fejlődéséhez (megosztott növekedés). Továbbá kiiktatta a nagy földtulajdonosokat a társadalmi-politikai színtérről (Pempel, 1999), és megteremtette a fejlesztő állam rendszerének társadalmi támogatottságát.
7. *Export-orientált gazdaságfejlesztési stratégia*, állami irányítással, de Johnson (1982) szerint piac-konform eszközökkel, Amsden (1989) szerint a piac torzításával, Wade (1990) szerint annak irányításával, de összességében inkább piac-barát (egyések szerint piac-bővítő) módon,

---

²² Egyesek (pl. Fukuyama, 1995, Chang, 2006) a kínai mandarin hagyományokra vezetik vissza ennek a kialakulását, majd az átvétele, továbbfejlesztése és a kelet-ázsiai régióban történő elterjesztése már Japánhoz, és a gyarmatosításhoz köthető.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

mint sem a piacot elutasító szellemben. Pempel (1999:173) szavaival élve egyik szemük mindig a világpiacon nézett.

8. *Pénzügyi rendszer elnyomása*, a pénzügyek állami irányítása Woo-Cumings (1999:10) szavaival élve a „*fejlesztő állam idegrendszerét*” jelentette.
  - a. A fejlődést eleinte, nagyobb részt *hazai megtakarításokból* finanszírozták: megtakarítások és beruházások *fiskális* és egyéb eszközökkel történő *ösztönzése*, utóbbiak terelése adott iparágak irányába.
  - b. A megtakarítások ösztönzését szolgálta az *állam implicit és explicit garanciavállalása* a betétek értékállóságára, ami által az állam tartósan fenntartotta a megtakarítók bizalmát a pénzügyi szektor iránt.
  - c. *Az állami kiegészítés politikája* a vállalatokra is érvényben volt, ami a csődök elkerülése mellett a munkavállalóknak az élethosszig tartó foglalkoztatást (és a rendszer melletti elköteleződést is) biztosította.
  - d. A pénzügyi intézetek biztonságos működésének szigorú szabályozása helyett a *belépők körének szabályozása* által érték el, a külföldi pénzügyi intézetek 1980-as évek végéig ki voltak tiltva a legtöbb kelet-ázsiai országból.
  - e. *Zárt és alárendelt tőkepiacok* jellemzőek, a külföldi tőke megítélése a legtöbb országban hagyományosan negatív, de a kiemelkedően magas hazai megtakarítások, és a tőkeberuházások magas szintje lehetővé tette, hogy gazdasági teljesítményüket a külföldi tőkétől viszonylagosan függetlenül (Japán, és Korea), illetve annak hatásait erőteljesen megszűrve (Tajvan) ériék el (Pempel, 1999).
9. *Makrogazdasági stabilitás biztosítása*, az alapvető makrogazdasági menedzsment szabályok betartása az alábbiak mentén: stabil és kiszámítható üzleti környezet, alacsony infláció, prudens fiskális és monetáris politikák, stabil és versenyképes valutaárfolyam (World Bank, 1993).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

10. *Megosztott növekedés*: kedvező kiinduló feltételek mellett (viszonylag homogén társadalmak, nemzeti közösségtudat és összetartozás, nacionalizmus) a jelentős gazdasági növekedés, a szegénység és jövedelemegyenlőtlenségek csökkenése és emberi előrehaladás mutatók javulása mellett következett be. Az egyéni teljesítmény alapján meghatározott társadalmi mobilitás mellett az oktatási rendszer kiterjedtsége és fejlesztése is jelentősen hozzájárult a viszonylag egalitárius társadalom kialakulásához, fenntartásához.

Mindezt Johnson (1998:653) nyomán úgy összegezhetnénk, hogy a kelet-ázsiai fejlődési modell a kormányzás jellege és a közösségi prioritások egyéni preferenciák elé helyezése terén a hagyományos ázsiai értékekre épít. Ugyanakkor a fejlesztő állam klasszikus rendszere egy állam által irányított piacgazdaság²³, amelyben a magán tulajdon és menedzsment dominál, a gazdasági növekedés hajtóereje mindenekelőtt az exportteljesítmény, és a kialakuló jólét a társadalom egészét szolgálja.

A klasszikus fejlesztő államok sikereinek kontextusa

A klasszikus fejlesztő állam jellemzőinek áttekintése után az alábbiakban azokat az általános és speciálisan a kelet-ázsiai régióra vonatkoztatható egyedi körülményeket tekintjük át, amelyek hozzájárultak a „gazdasági csoda” megvalósíthatóságához.

Az általános kontextus három eleme:

1. A világháború utáni *globális politikai kontextus* szerepe: a *nemzeti kapitalista fejlődési koncepciónak* volt tere a háború utáni érában, amikor az ún. globális intervencionista konszenzus értelmében az államok szabadon beavatkozhattak a saját gazdaságuk fellendítése érdekében, elfogadott volt a hazai stratégiai iparágak támogatása tőke- és piacvédelem biztosítása által (gazdasági nacionalizmus).

2. A világháború utáni *globális gazdasági kontextus* szerepe: nemzetgazdaságok még elsősorban áruk és egyes pénzügyi eszközök kereskedelme révén álltak egymással kapcsolatban, és a működőtőke áramlás még korlátok között mozgott (neomerkantilista

---

²³ Ez a tipológia elsőként Katzenstein-nél (1978) jelenik meg.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

szemlélet, protekcionizmus térnyerése, viszonylag zárt gazdasági rendszerek és ezekre épülő modellek).

3. A *késői fejlődés* kontextusa: egyrészt a nemzeti alapú Ford-i kapitalizmus (a második iparosítás) idejében a technológiák és ipari struktúrák nem csak lehetővé tették, de (a korabeli elméleteknek és közhiedelemnek megfelelően) igényelték is az állami beavatkozást: a tömegtermelés és a globális piacokon való versenyképesség megteremtése olyan mértékű tőkeigényt jelentett, amit a hazai cégek saját forrásból nem tudtak volna megteremteni. Másrészt a késői fejlődés másik dimenziója az alulfejlettség, és a háborúk okozta pusztítások nyomán kiterjedt szegénység és infrastrukturális rombolások, amelyek tükrében a gazdasági felzárkózás, mint elsődleges célkitűzés széleskörű támogatást élvezett.

E fenti körülmények együttállása azt jelentette, hogy egy adott nemzetgazdaság teljesítménye erőteljesen függött a nagy hazai vállalatok nemzetközi versenyképességétől, jó alapot teremtve a nemzeti dirigista szemléletű állam-vezérelte fejlesztés politikáknak.

Három speciálisan az északkelet-ázsiai fejlődési út kontextusára vonatkozó egyedi körülmény:

4. *Japán kiemelkedő szerepe a térségben*: 1. mint egykori gyarmatosító (intézményi és egyéb hagyományok megalapozása), majd 2. mint fejlesztési segélyeket nyújtó donor, illetve később tőkeexportőr; valamint tágabb értelemben vett regionális gazdasági vezető (felvevő piac, és általános gazdasági partner szerep), végül 3. mint követendő gazdaság- és fejlesztéspolitikai minta.

5. Az *USA biztonságpolitikai és gazdasági szerepe*, Japánéhoz hasonlóan összetett: geopolitikai okokból a térségbe áramoltatott fejlesztési és katonai célú segélyek, működő tőkebefektetések, továbbá kereskedelmi partnerként, azaz piacra jutás biztosítása (felvevő piac funkció), valamint elköteleződés a térség stabilitásának biztosítása mellett és az ezzel járó implicit és explicit előnyök.

6. *Végezetül történelmi és kulturális tényezők összessége*: egyrészt a legtöbb országra jellemző, hogy viszonylag *homogén társadalmak* alkotják (kicsi etnikai, vallási, faji, nyelvi és egyéb különbségek), a gyarmati korból kiterjedt és *jó minőségű intézményrendszert* (például erős és jól működő központi közigazgatást, jó képzést nyújtó iskolarendszert) örökölték. Továbbá nem elhanyagolható annak az *ázsiai értékrendnek* a szerepe, amely

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

révén a közösséget, a közösségi célokat az egyéni érdekek elé helyezik, és ennek szerteágazó következményei, amelyek közül itt kettőt említünk: 1. az egyén elköteleződése és erőfeszítéseinek maximalizálása a közösségi célok megvalósítása érdekében (ld. például a rendkívül hosszú munkaidő intézményesülése), 2. a szociális biztonság és társadalmi jólét legfőbb letéteményeseivé a család, a közösségek és a vállalatok váltak²⁴.

Az eddigiekben amellet érveltünk, hogy a *kelet-ázsiai fejlődési modell* saját *kontextusába ágyazódva* érthető meg. A következő fejezetekben bemutatjuk, hogyan *változtak meg* ezek az *általános és specifikus körülmények*, és ezek hogyan feszítették szét kívülről és belülről egyaránt a modellt és vezettek a klasszikus fejlesztő állam paradigma bukásához. Elsőként azonban nézzük a fejlesztő államokkal kapcsolatos irodalmak terén bekövetkezett változásokat.

A fejlesztő állam megközelítés hanyatlása a modern irodalmak tükrében

A gazdasági és társadalmi téren elért sikerek és azok államközpontú magyarázatai a 60-as, 70-es és 80-as években a *klasszikus fejlesztő államok aranykorának* tekinthetőek. A 80-as évektől kezdődően azonban jelentős változások indultak el az egyes országokon belül és a világgazdasági szintéren is. Fennmaradt azonban az állam irányító erejében való túlzott hit, és ez túlfűtött várakozásokhoz, spekulatív folyamatok beindulásához vezetett, továbbá az időközben megváltozott belső és külső körülményekre a kelet-ázsiai fejlesztő államok nem tudtak megfelelő választ adni. Elsőként, 1990-ben Japán, majd 1997-99-ben a Thaiföldről kiindulva, az egész régió (húzza magával más feltörekvő országokat is) *pénzügyi*, majd *gazdasági-társadalmi válságba* került. Ezek okait, előzményeit és magyarázatait itt részletesen nem taglaljuk (ehhez ld. Richter, 2000; Lukauskas – Rivera-Batiz, 2001; Eichengreen, 2003:251-267; magyarul: Benczes, 2000a,b,c, 2002, vagy Artner et al., 2002 írásait). A fejlesztő államok irodalmában bekövetkezett hangsúlyváltás tekintetében azonban természetesen nem kerülhetjük meg a válság hatásainak említését, hiszen ez rámutatott a klasszikus fejlesztő állam

---

²⁴ Ez nem csak az államtól való függőséget csökkentette, pozitív ösztönzőket is jelentett a munkapiaci belépéshez, de ami talán a kelet-ázsiai fejlődési modell tekintetében még fontosabb: lehetővé tette az állam számára minimálisra szorítsa a szociális kiadásait, alacsonyan tartsa az adószinteket és a közkiadások jelentős részét produktív célokra használja fel.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

paradigma gyengeségeire, másrészt új fejezetet nyitott a fejlesztő államok irodalmában is.

A fejlesztő állam megközelítés körül kialakult politikailag és érzelmileg is túlfűtött vitát, amely a 80-as és a 90-es évtizedet jellemezte, bizonyos tekintetben a 1997-99-es válság lezárta²⁵. A válság utáni fejlesztő államokkal foglalkozó írásokat az egyszerűség kedvéért röviden *modern irodalmaknak* nevezzük. A válság és annak magyarázatai nyomán felerősödő neoklasszikus, vagy piac-barát irányzatok, illetve a megvalósított gazdaságpolitikai reformok tükrében az 1990-es évek végétől a 2007-09-es válságig tartó időszakot az államközpontú magyarázatok, azaz a *fejlesztő állam megközelítés „hanyaglása”* jellemzi. Ezt a tendenciát módosította (újra) a 2007-09-es válság, amely újabb lökést adott az államok fejlődésben betöltött szerepével foglalkozó kutatásoknak, írásoknak, de erre röviden az írás végén térünk ki.

A fejlesztő államokkal foglalkozó klasszikus szerzők többnyire fenntartották az *aktív állami szerepvállalás melletti elköteleződésüket* (Johnson, 1998, 1999; Wade, 2010, 2014; Amsden-Chu, 2003; Woo, 2007), de jellemzően átértékelték, finomították korábbi érvelésüket, valamint a válság hatására értelemszerűen a változásokhoz való alkalmazkodást emelték ki. Jól mutatják mindezt az újonnan megjelent írások címei is: egyes szerzők a *fejlesztő állam átváltozásáról*, az *adaptív, flexibilis* fejlesztő államról (Weiss, 1998; 2000; O’Riain, 2000; Low, 2004; Wong, 2004), mások a *demokratikus* fejlesztő államról (Robinson és White, 1998), míg sokan a *fejlesztő állam válságáról*, *hanyaglásáról*, *vég(zet)éről* írtak (Pang, 2000; Benczes, 2002; Beeson, 2004; Williams, 2014).

A klasszikus fejlesztő állam megközelítés képviselőihez fűződő, egyik legjelentősebb átfogó tanulmány kötet Meredith Woo-Cumings (1999) nevéhez fűződik, amely két évvel a válság kitörése után jelent meg és számos már korábban is említett szerző²⁶ újabb írását tartalmazza. A kötet nem csak jó áttekintést nyújt a klasszikus fejlesztő állam paradigmáról, hanem a válság kapcsán már utal annak hanyatlására, a bukás okaira, és a klasszikus paradigma jelentőségére is. Elsőként kiemeljük Johnson (1999) írását, amely jó példa a saját korábbi érvelésének felülvizsgálatára: a megváltozott körülményeknek megfelelően megkérdőjelezi ugyanis az ipari fejlődés központi, politikai irányításának

---

²⁵ Egyúttal azonban számos új, egymásnak ellentmondó elméletnek, magyarázatnak nyitott új utat, lásd például válságmagyarázatok, vagy az állami szerepvállalás átalakulása a kelet-ázsiai régióban.

²⁶ Például: Chalmers Johnson, Ha-Joon Chang, Bruce Cumings, Atul Kohli.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

lehetőségét a modern gazdaság keretei között (v.ö. Johnson, 1982). Egyúttal azonban Johnson a kötet többi szerzőjével egyetemben a fejlesztő állam megközelítés jelentősége mellett érvel, nem utolsósorban azzal a céllal, hogy rámutasson hogyan járultak hozzá a speciális kiinduló feltételek, és adottságok a kelet-ázsiai fejlődési modell sikeres megvalósításához. Ezáltal is igazolva, hogy ez a *modell más országokban változtatások nélkül nem alkalmazható*, valamint a 80-as évektől kezdődően bekövetkezett változások tükrében magában a *kelet-ázsiai térségben is reformokra szorul*.

Az 1997-99-es válság nyomán középpontba került a *pénzügyi szektor, pénzügyi szabályozás* elemzése. Woo-Cumings (1999) szerint a pénzügyi rendszer állami irányítása, elnyomása volt a klasszikus fejlesztő állam modell egyik legfontosabb eleme, és éppen ez az eredendően törékeny és instabil rendszer, amely az erkölcsi kockázatot intézményesítette (a bajba jutott cégek kimentésének gyakorlatával), és a kockázatokat társadalmasította (végső soron a költségek áthárítása által), annak bukását is okozta.

A kötet legfőbb üzenete szerint *Északkelet-Ázsia* ötven évnyi próbálkozás után (amely során az USA megpróbálta Japán és Dél-Korea gazdaságát a „főirányba” terelni), még a 21. század elején is egy olyan *gazdasági modellt* követ, amelyet jelentősen befolyásol a *gazdasági nacionalizmus és gazdasági mobilizálás történelmi hagyatéka*. Ugyanakkor egyetértenek benne a szerzők, hogy ez a modell az alábbi pontok mentén *jelentős reformokra szorul*: jogállamiság erősítése, a diszkrecionális adminisztratív intézkedések visszaszorítása, a törvények uralmának biztosítása és átláthatóság megteremtése (az állam, a bankok és a nagy cégek kapcsolatában).

A gazdasági nyitás, liberalizáció és piac-orientált reformok nyomán a hosszú évtizedek alatt kialakult *fejlesztés-orientált megközelítés* átalakul, de nem tűnik el nyom nélkül (Weiss, 2000). A korábbi intézményi és kormányzási megoldások olyan mélyen áthatják a kelet-ázsiai fejlesztő államok politikai, gazdasági, társadalmi mechanizmusait, hogy azok *átalakulása*, új körülményekhez való alkalmazkodás *időigényes folyamat*. A klasszikus fejlesztő állam átalakulásáról szóló vita áthatotta a 2000-es évek eleji tudományos gondolkodást. Jól példázza ezt a Kelet-Ázsiai Tudományok folyóiratának (Journal of East Asian Studies) 2004-es külön kiadása, amely a *„Kelet-Ázsiai alkalmazkodó fejlesztő állam”* címmel jelent meg. Ebben Wong (2004) és a többi szerző is úgy érvel, hogy a kelet-ázsiai fejlesztő államok a külső gazdasági korlátok és a belső folyamatok (demográfiai változások, korrupció és politikai liberalizációs igények) által

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

generált nyomás következtében kénytelenek átalakulni. Ahogy azonban a fejlesztő állam kialakulása tekintetében sok egyedi vonás és megoldás jellemezte az északkeleti-ázsiai országokat (és még több, ha a délkeleti államokat is tekintjük²⁷), úgy ez az átalakulási folyamat is sokszínű, dinamikus folyamat, melynek kimenetele még kérdéses.

A modern fejlesztő állam irodalmak másik irányát jelentik a klasszikus fejlesztő államok autoriter jellegét, illetve a tekintélyelvű vezetés és politikai elnyomás jelentőségének felülvizsgálatát sürgető, és a *demokratikus fejlesztő állam* koncepcióját felvázoló írások (Robinson és White, 1998). Pascha és Storz (2005) még tovább mennek érvelésükben, nézetük szerint Kelet-Ázsiában az erősen szabálykövető gazdaságpolitika pozitívan hatott a gazdaságok fejlődésére, de a gazdaságpolitika hatásainak vizsgálatánál nem annyira a (szokásos) diktatúra – demokrácia megkülönböztetés a fontos, hanem a *gazdasági szabályozás exoterikus* (kifelé mutatott), valamint *ezoterikus* (ténylegesen megvalósított) jellegét kell megkülönböztetni. A demokratikus fejlesztő állam irodalmak jó példáit jelentik a hagyományos európai fejlesztő államok vizsgálatai, azaz Finnország és Írország esetei, de egyes latin-amerikai országokat is szoktak a tekintetben vizsgálni, hogy az autoriter kormányzás után a demokratikus átmenet hogyan hatott a fejlesztő államra (ld. például Brazília esete).

Frankel (2000:328) jól rávilágít a fejlesztő államok megítélésének átalakulására, amikor úgy érvel, hogy amit a 80-as évtizedben „*kapcsolat-alapú bankrendszernek*” (relational banking) hívtak, és a klasszikus fejlesztő állam alappilléreinek tekintettek, azt 1998-ban *haverkapitalizmusnak* nevezték. Ebben a megközelítésben az ázsiai fejlesztő állam válságának belső tényezőit elemző irodalmak jellemzően az intézményrendszer gyengeségeit, a pénzügyi és vállalati szektor irányításának strukturális összefonódását és ebből adódóan az erőforrás elosztás hatékonyságveszteségeit és a gazdaság sérülékenységét állították a középpontba (Joh, 2007:215-216). Az egyes irányzatok között a vita jellemzően nem haverkapitalizmus, korrupció és járadékvadász magatartás létezéséről, kiterjedtségéről szólt, hanem a válság kitörésében játszott szerepéről, a gazdasági teljesítményre gyakorolt hatásáról. Az erős és pozitív korreláció mellett érveltek többnyire a fejlesztő állam kritikussai (például Corsetti et al., 1999), míg a fejlesztő állam mellett elkötelezett szerzők a válság kitörése tekintetében kisebb

---

²⁷ Az északkelet-ázsiai átalakuló fejlesztő államok és a délkelet-ázsiai „irány-nélküli” államok részletes összehasonlításához ld. Weiss (1998).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

jelentőséget tulajdonítottak a haverkapitalizmus intézményesülésének (Johnson, 1998; Chang, 2000; Haggard, 2000) és a fejlesztő államok sérülékenységét tágabb megközelítésbe helyezték.

Benczes (2002) egy egyszerű, de illusztratív modell keretein belül a távol-keleti fejlesztő államot két rendszerképző ismérv mentén definiálja: az intézmények viszonylagos fejlettsége, valamint a rendelkezésre álló tőke relatív bősége. Érvelése szerint a gazdasági fejlettség különböző szintjein a tényezők aránya, fontossága különböző lehet. A kelet-ázsiai fejlesztő állam két alapvető jellemzője: a beruházási lehetőségekhez képest viszonylag alacsony a rendelkezésre álló tőke, és az intézményi alapok gyengesége. Adott viszonyok között ez a modell működőképes volt, de a 90-es években a hirtelen megnőtt tőkekínálatot nem követte (nem is követhette) az intézményi alapok megszilárdulása (egyrészt ez időigényes folyamat, másrészt az a politikai és gazdasági elit érdekeivel szembement). A külföldi befektetők és a hazai (értsd ázsiai) vállalkozók két különböző rendszer szereplői voltak, és a válság e „*két inkompatibilis rendszer végzetes találkozása*” volt (Benczes, 2002:30).

Az 1997-99-es válság nyomán a Nemzetközi Valutaalap és Világbank ajánlásai (előírásai) mentén megvalósított neoliberális reformok megítélése vegyes (sokkal pozitívabb például Korea, mint Indonézia esetében). A megvalósított reformok, az azok megítéléséről szóló vita áttekintése azonban meghaladja ezen tanulmány kereteit.

A neoliberális reformok fejlesztő államra, mint intézményi megoldásra gyakorolt hatását elemzi a Woo (2007) által szerkesztett tanulmánykötet, amely az ENSZ Szociális Fejlesztési Kutató Intézetének (UNRISD) égisze alatt „*Neoliberalizmus és intézményi reformok Kelet-Ázsiában*” címmel jelent meg. Ebben a szerzők tipikusan ázsiai nézőpontból elemzik a neoliberális reformokat, illetve azok megvalósulását. Azaz az *ázsiai hagyományok, értékrend*, a meglévő *formális és informális intézmények* tükrében tekintik például a jogállamiság (rule of law) megerősítésére, az állam iparpolitikai szerepvállalásának csökkentésére, a munkaerő-piaci szabályozásokra és a vállalatirányítási módszerekre és kormányzási struktúrákra vonatkozó javaslatokat és a ténylegesen megfigyelhető változásokat.

Upham (2007) a kritikus megközelítést alkalmaz az egyik, leginkább elfogadott ajánlás, a *jogállamiság erősítése* tekintetében. Érvelése szerint az ázsiai hagyományokon alapuló jogrendszer speciális jellemzőit nem vették figyelembe a „nyugati tanácsadók”.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

Példaként hozza fel a fejlesztő állami lényegi elemét képező japán duális jogrendszert, amelynek bemutatása során az informális mechanizmusok jelentősége és a formális jogi intézmények háttérbeszorulása mellett érvel. Ugyanakkor szerinte bár nem a nyugati játékszabályok szerint működött a japán rendszer, az adminisztratív irányítás gyakorlata a résztvevők számára átlátható és kiszámítható volt, csak a kívülállók számára tűnt zavarosnak, valamint kétségkívül nem részesítette őket egyenlő elbánásban. Ebben a megközelítésben a törvényi szabályok uralmának általános alapelveként történő hangsúlyozása nem veszi figyelembe a speciális helyi realitásokat és gyakorlatokat, pedig az új jogi szabályozások és eszközök nem steril környezetben, hanem éppen az évtizedek, évszázadok óta kialakult mechanizmusok mentén fejtik ki hatásukat. *Jogi és intézményi reformok* szükségesek, de a helyi szükségletek és speciális jellemzők, körülmények figyelembe vétele mellett, hiszen azok a *létező jogi és társadalmi rendszerekbe beágyazódva* tudnak sikeresen működni.

A neoliberais kritikák és ezáltal javasolt reformok másik vetülete az *iparpolitikára* és annak megvalósítására vonatkozott. Ezek amellet érveltek, hogy napjaink integrált világgazdaságában nincs tere a nemzeti iparfejlesztési célú beavatkozásoknak. Chu (2007) ezzel szemben a tajvani példát hozza fel, ahol érvelése szerint az állam a 2000-es évek elején sikeresen valósította meg ipari célkitűzéseit. Az állam duális stratégiát követett: egyrészt az *ipari szektor racionalizálását, újrastukturálását* célozta (a nagy ipari vállalatokat kényszerítette a nem nyereséges leányvállalatok eladására, vagy éppen más cégekkel való összeolvadásra), másrészt a bankok nacionalizálása által a *pénzügyi rendszerben* is visszaszerezte a befolyását. Érdeemes felhívni rá a figyelmet, hogy Wang (2014) néhány évvel később, éppen a tajvani biogyógyszer-ipar esetét elemezve, az állami iparpolitika kudarca mellett érvel, és azt hangsúlyozza, hogy az *egyre komplexebbé váló gazdasági tevékenységek* tükrében az *állami beavatkozások egyre költségesebbek*, ugyanakkor *egyre információ-igényesebbek* is, és az állam egyre kevésbé képes olyan hazai vállalatokat kiválasztani, amelyek a globális piacon is versenyképessé válhatnak.

A modern szakirodalmak tükrében bemutattuk a klasszikus államközpontú megközelítés hanyatlását és átalakulását, valamint a megjelenő konszenzust a tekintetben, hogy a klasszikus fejlesztő állam modell működőképességének határához érkezett. Ez nem jelenti azt, hogy a kelet-ázsiai gazdasági csoda magyarázó tényezői,

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

vagy akár a válság közvetlen kiváltó vagy strukturális mélyebb okai tekintetében konszenzus született volna az egyes irányzatok képviselői között. A *konszenzus* abban mutatkozott meg, hogy az *1997-99-es válság lezárt egy korszakot* (Pang, 2000). Ugyanakkor ez nem jelenti a hosszú évtizedek alatt kialakult intézményi megoldások azonnali felbomlását. Az írás elején Johnson és a japán fejlesztő állam kapcsán úgy fogalmaztunk, hogy annak kialakulása egy hosszú konzisztens tanulási folyamat volt, ennek megfelelően annak átalakulása, visszaszorítása ugyancsak időigényes, és bizonyos szintű kontinuitás, pályafüggőség megfigyelhető napjainkban is (ezt Japán esetében szemléletesen illusztrálja Muraközy László (2015) nemrégiben megjelent írása).

A klasszikus fejlesztő állam paradigma bukása

A kelet-ázsiai sikereket Krugman (1994) már a válság előtt a szovjet, szocialista rendszer „eredményeihez” hasonlította, és úgy érvelt, hogy az ázsiai kapitalista fejlesztő állam csodája nem több mint a szovjet szocialista kísérlet, azaz *nem csoda, csupán délibáb* (Krugman, 1994). 1997-es írásában Krugman a válság kitörésekor is úgy érvelt, hogy a gazdasági sikerek hátterében „*izzadság és nem inspiráció*” áll, azaz a „*keményebb és nem okosabb munka*”, és ennek következménye, hogy a térség gazdasági növekedési üteme (a válságtól független, vagy annak leküzdése után is) lassul. Érvelése szerint gyors gazdasági növekedést lehet elérni, olyan egyszeri, nem-megismételhető változásokkal, mint munkaerő részvételének (vagy egyéb termelésbe bevont input mennyiségének) fokozása, általános szintű oktatás kiterjesztése mindenkire, vagy a beruházások GDP-ben mért arányának megháromszorozása, de ez nem jelent hosszú távon fenntartható növekedési, fejlődési pályát²⁸. A válság egyik legfontosabb tanulsága Krugman (1997:27) értelmezésében nem gazdasági, hanem a kormányzatokra vonatkozik. A gyors gazdasági növekedés ideje alatt „könnyű” volt meggyőzni mindenkit arról, hogy a tervezők tudták, hogy mit tesznek, a válság rávilágított, hogy arról fogalmuk sem volt. Jó illusztrációja ez, az előző fejezetben bemutatott piac-központú magyarázatok újra-felerősödésének, térnyerésének az 1997-99-es válság után (a fejlődés-gazdaságtanban ezt neoklasszikus

---

²⁸ Hasonlóan érvelt Young (1992, 1995) és Krugman, (1994), amikor a kelet-ázsiai gazdasági növekedés fő hajtóerejeként a termelésbe bevont erőforrások nagyon magas, és növekvő szintjét emelték ki.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

ellenforradalomnak²⁹ hívják), amely egyúttal a klasszikus fejlesztő állam paradigma bukását, végét is jelentette.

Elsőként tekintsük át, melyek azok az *alapvető változások*, amelyek az egyes államok mozgásterét meghatározó, valamint gazdasági szereplők, állampolgárok, döntéseit, elvárásait, észleléseit és értékítéletét befolyásoló külső és belső környezetben bekövetkeztek. Ezek vezettek ugyanis ahhoz, hogy megváltozott az a feltételrendszer, amely korábban a *klasszikus fejlesztő államok sikereinek kontextusát* jelentette. Az 1997-99-es válságot szokták mérföldkőnek tekinteni, de az ahhoz vezető folyamatok már évekkel, évtizedekkel korábban kezdődtek, és folyamatosan zajlottak, hatásaik összeadódtak. A legfontosabb változásokra röviden, az előző fejezetben bemutatott fejlesztő állam modell viszonylatában térünk ki.

A klasszikus fejlesztő állam modell egy viszonylag *zárt gazdasági rendszerben* alakult ki, ahol az országok közötti kapcsolatokat a *kereskedelmi áramlások* dominálták. Az ún. második ipari forradalom idején a technológiai és ipari struktúrákat a *nagy, hazai cégek dominálták*, amelyek az exportteljesítményük alapján mérettettek meg a nemzetközi versenyben. Az 1960-as évek végétől kezdődően azonban a *globális gazdaság strukturális átalakulását* figyelhetjük meg: a profitmaximalizálás kényszere mellett a legnagyobb cégek a saját termelésük *nemzethatárokon átívelő, transznacionális újraszervezése* által célozták a kompetitív előnyök kihasználását. A 80-as évekre a globális gazdaság átstrukturálódása aranykorát élte, a *működőtőke-áramlások* a világ GDP növekedésénél négyszer gyorsabb ütemben nőttek (Pirie, 2008:3), és ez alapjaiban ásta alá a legnagyobb nemzeti cégek jelentős támogatásán alapuló fejlesztő állam modellt.

A gazdaság strukturális átalakulásának másik vetülete, a *szolgáltatások előretörése*, a *tudásgazdaság*, ún. *bit-vezérelt gazdaság* kialakulása, amelyben központi szerepet játszanak az információ, az új ötletek, az innovációk terjedése, és ezáltal felértékelődik a humántőke fejlesztése (a fizikai tőkeberuházásokkal szemben) és előtérbe kerül az információkhoz, új tudáshoz való hozzáférés, a hálózatosodás elősegítése. A technológiai változások alapján véve hatnak ki nem csak az újjgazdaság szektoraira, hanem a hagyományos gazdasági tevékenységek megszervezésére, a hagyományos vállalatirányítási módszerekre is (Kocsis – Szabó, 2003).

---

²⁹ Todaro – Smith, 2012:126-131.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

Napjaink gazdasága, annak struktúrája és törvényszerűségei alapjaiban térnek el a 70-es, 80-as években a későn fejlődők, későn iparosodók által tapasztalt adottságoktól. Japán esetében a feldolgozó ipar munka-intenzív, kis szaktudás és tőke igényű szektorai felől a tudás és fizikai tőke intenzív szektorok felé való elmozdulás kis lépésekben történt, és a technológia intenzív szektorok fokozatosan, a korábbi szintek, szakaszok teljesítése után kerültek előtérbe (Balassa, 1981:149-164). Ezzel szemben az új információs és kommunikációs technológiák (IKT) korában az ipari, technológiai fejlődés folyamán az ipari korszerűsítés egyes szintjeit át lehet ugrani, azaz e tekintetben a Balassa (1981) nevével fémjelzett „fokozatos megközelítés” (stages approach) is módosításra szorul, de a kelet-ázsiai tapasztalatok, módszerek sem alkalmazhatóak napjaink új gazdasági („újgazdasági”) körülményei között. Wade (2014:781) érvelése szerint a piaci árváltozások a kis, fokozatos lépésekkel történő előrehaladást, fejlődést teszik lehetővé és ezáltal akadályozhatják az innováció és gazdasági diverzifikáció esetében a nagyobb lépéseket, változásokat. Ez az akadályozó hatás azért fontos, mert amit a gazdaság ma előállít, befolyásolja a jövőbeli képességeket és komparatív előnyöket. Az állam szerepe ezáltal a jövőbeli komparatív előnyök befolyásolása érdekében az erőforrások jelenbeli elosztásának alakításán keresztül felértékelődik. Ugyanakkor a felgyorsult globalizáció korában az üzleti életben kevésbé jellemzőek a kizárólag nemzethatárokon belüli együttműködési megállapodások, az állami – üzleti – pénzügyi szféra összefonódása által, és szelektív módon megvalósított nemzeti iparpolitika nem jelent többé releváns opciót a gazdasági fejlődés elősegítése érdekében³⁰, hiszen éppen a *nyitott pénzügyi rendszerek* és a *szabad tőkeáramlások* következtében az *erőforrások hatékony elosztása* központi jelentőségűvé vált. Továbbá az egyre komplexebb gazdasági tevékenységek tükrében az állam, vagy bármelyik másik gazdasági szereplő egyre kevésbé tud egyedül megfelelő információkkal rendelkezni az ipari szerkezet közvetlen befolyásolásához, vagy a támogatandó iparágak kiválasztásához.

Mindezek ugyancsak alapjaiban új típusú feladatokat és beavatkozási lehetőségeket teremtenek a gazdasági fejlődést elősegíteni szándékozó államok számára. Egyúttal

---

³⁰ A japán fejlesztő állam által megvalósított iparpolitika sikeressége, hatékonysága tekintetében napjainkban is tart a vita az egyes irányzatok képviselői között. Az állami beavatkozások melletti, fejlesztő állam érvelés kiterjesztéséhez ld. Wade (2010) írását, míg annak kritikus, modern interpretációjához ld. Kimura (2013) érvelését.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

azonban az új technológiák fejlesztésének és használatának költségei lényegesen magasabb szintű tőkebefektetéseket igényeltek, ami a fenti gazdasági strukturális változásokhoz hozzáadódva a fejlesztő államok korábbi nemzeti fejlesztési stratégiáinak kereteit fesztette szét. A fejlesztő államok és az általuk irányított és elnyomott hazai pénzintézetek véges kapacitásai a fejlődés szűk keresztmetszetét jelentették.

A globális gazdaság strukturális átalakulásánál is nagyobb mértékben alakult át a *globális pénzügyi rendszer*. A 70-es évek elejétől kezdve figyelhető meg a magán-szektor által vezérelt pénzügyi globalizáció felgyorsulása. Ennek számos, egymással összefüggő eleme kiemelhető: a pénzügyi rendszerek deregulációja, áru- és pénzáramlások szétválása, a spekulatív pénzügyi ügyletek térnyerése, tőkeáramlások intenzívebbé válása, tőzsdék szerepének felértékelődése, pénzügyi tranzakciók virtualizálódása. Mindezek a 90-es évekre alapjaiban változtatták meg a korábbi nemzeti alapú fejlesztési modell finanszírozási lehetőségeit.

A globális gazdasági struktúrák és pénzügyi rendszer átalakulásával egyidejűleg (azzal kölcsönhatásban) a *globális kormányzási, szabályozási környezet* is megváltozott. Ennek markáns példája a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) megalapulása 1995-ben, de említhetnénk a banki tőketartalékok szintjére vonatkozó Bázeli Egyezményeket vagy a nemzetközi számviteli standardok elfogadását is³¹. Ezek mind korlátokat jelentettek a klasszikus fejlesztő államokban alkalmazott gazdaságélénkítő eszközök és pénzpiaci gyakorlatok tekintetében.

A *Keynes-i típusú államvezérelt fejlődési modell* meghaladottá vált, és magának a fejlődésnek az értelmezése is jelentős változáson ment át, egyrészt bebizonyosodott a *külpiaci-orientáció* felsőbbrendűsége bármilyen más, elzárkózó, nemzeti típusú gazdasági stratégiákkal szemben. Másrészt a *fejlődés, mint gazdasági növekedés* értelmezése is meghaladottá vált, és nem csak az elosztási komponensek tekintetében (megosztott, befogadó növekedés), de egyéb dimenziók (területi vetület, környezeti fenntarthatóság, politikai részvétel) mentén is. A *fejlődés új paradigmája* Amartya Sen (1999) nyomán a fejlődést mint szabadságot tekinti, a fejlődés képesség-, lehetőség-alapú megközelítését jelenti.

A *nemzetközi politikai* és tágabban vett *ideológiai környezet* is megváltozott: a szocialista fejlődési út bukása, a hidegháború vége, a volt-szocialista országok

---

³¹ A nemzetközi rezsimek átalakulásának történeti áttekintéséhez ld. Vigvári (2012:86-125).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

társadalmi és gazdasági átalakulásának példája mind a klasszikus fejlesztő állam paradigma eredeti kontextusának megváltozását jelentették. Még ezeknek a politikai, ideológiai változásoknak is jelentős gazdasági hatásai lehetnek: ennek demonstrálásához elég felhívni a figyelmet Kína évtizedeken át tartó integrálódására a világpiacba, amely jelentős mértékben rontotta a kelet-ázsiai (kifejezetten délkelet-ázsiai) országok nemzetközi versenyképességét.

A globalizáció felgyorsulása azonban nem csak gazdasági folyamatokra, a versenyképességre, állami mozgástérre, hanem az új információs és kommunikációs technológiák terjedése révén a *demonstrációs hatáson* keresztül az egyes *emberek mindennapi életére* is hatással volt. A *demokrácia* és „jó kormányzás” (nem korrump, szabálykövető, átlátható, elszámoltatható kormányzás) iránti *egyéni igények* kialakultak, felerősödtek. Korea 1987-ben, Tajvan 1996-ban a demokratizálódás útjára lépett, de a demokratikus Japánban is jelentős változások zajlottak a 80-as évektől kezdődően (munkások szakszervezeteinek megmozdulásai, diákmozgalmak, szennyezés-ellenes tüntetések). Összességében az új IKT forradalom következtében megjelenő demonstrációs hatások is hozzájárultak a *társadalmi változásokhoz*, és ezek a várakozásokra, észlelésekre és egyéni értékrendekre, azok átalakulására is hatással voltak.

A globalizáció felgyorsulásával, a tőkeáramlások egyre intenzívebbé válásával, a pénzpiacok liberalizálásával tehát a *gazdaság működésének, az erőforrás elosztás hatékonyságának alapvető körülményei* változtak meg. A nyitott pénzügyi rendszerek és tőkepiacok (az erőforrások hatékony elosztásának piaci logikája), valamint az ezek nyomán kialakult globális egyezmények, szabályozások alapjaiban korlátozzák a klasszikus fejlesztő államok működését, az azok által hagyományosan alkalmazott piactorzító, „piacot irányító” eszközök használatát (az erőforrás elosztás politikai célok alá való rendelését)

Az 1980-as, 1990-es évektől kezdődően megfigyelhető gazdasági nyitás, liberalizáció és dereguláció mentén, majd a 1997-99-es válság nyomán a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap hagyományos irányelvei mentén megvalósított válságkezelés, strukturális kiigazítás és reformok mind a piac térnyerését és a *hagyományos fejlesztő állam visszaszorítását, hanyatlását* jelentették (Lee-Han, 2006).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

A fejlesztő állam klasszikus koncepciója tekintetében megfogalmazható egyik legfontosabb tanulság az, hogy a 80-as évek végén elindult liberalizációs hullám *aláásta a koncepció belső koherenciáját*, és ehhez az új belső (gyengülő állam, erősödő magánszektor által teremtett) adottságokhoz és külső (világgazdasági) körülményekhez a fejlesztő állam nem tudott megfelelően alkalmazkodni (ld. például Benczes, 2002). A távol-keleti gazdaságok pozitív és negatív fejlődési tapasztalatainak jó áttekintését adja Artner Annamária és szerzőtársainak tanulmánya (Artner et al., 2002). Az alábbiakban azonban nem az általuk kitűnően bemutatott egyes országok közötti különbségekre, hanem éppen ellenkezőleg, a fejlesztő államokkal kapcsolatban az absztrakció magasabb szintjén, általánosan megfogalmazható tapasztalatokra, tendenciákra koncentrálunk. A bemutatott tendenciák és a szakirodalom áttekintése alapján megállapítható ugyanis, hogy a *klasszikus fejlesztő állam modell bukása rendszerszinten értelmezendő*, és az 1997-99-es válság csak rámutatott a koncepcióban rejlő gyengeségekre, ellentmondásokra.

A klasszikus fejlesztő állam paradigma bukásának alátámasztására a fent elmondottakat az alábbiak mentén összegezzük³²:

1. *A gazdaság strukturális átalakulása*, egyrészt a termelés nemzethatárokon átívelő szintű megszervezése, másrészt a gazdasági tevékenységek növekvő komplexitása okán sokkal nehezebb a klasszikus fejlesztő államok által előszeretettel használt „nyertesek kiválasztása” (picking winners) stratégiát követni. Ennek alkalmazása a gazdaság új szektoraiban, az információ-technológiai és pénzügyi szektorban sokkal kevésbé lehet sikeres, mint a hagyományos ipari szektorokban (például a kelet-ázsiai esetben a textiliparban) volt³³, másrészt a transznacionális szinten megszervezett termelés esetében a hazai támogatások nem is feltétlenül járulnak hozzá a hazai befektetések és termelés növekedéséhez.
2. *A gazdaság strukturális átalakulásával egyidőben a társadalom is jelentős átalakuláson* esett át. Az iparosodás területi vetülete ugyanis a népesség városokban való koncentrálódása, és a városias életstílusok, életvitel elterjedése (és az alapvető változások érintik az időközben ugyancsak fejlődő vidéki területeket is). Egy alapvetően *városiasodott társadalom* kevésbé felel meg az

---

³² Az itt bemutatott érvelés épít Csaba László New Political Economy of Development c. kurzusán 2015. február 19-én elhangzott előadására és az azt követő vitára.

³³ Ezen érvelés jó alátámasztását adja Wang (2014) a tajvani bio-gyógyszeripar példáján keresztül.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

autokratikus, tekintélyelvű irányításnak Külön kiemelhetőek továbbá a globalizáció és az információs-kommunikációs technológiák, közösségi médiák révén a helyi preferenciákban bekövetkezett változások, amelyek a demonstrációs hatásokon keresztül *globalizálódó értékrendhez és elvárásokhoz* vezetnek. Mindezen körülmények jobban kedveznek a sokszínűséget jobban befogadó, menedzselő *demokratikus rendszereknek*, mint az ezeket elnyomó autokratikus irányításnak³⁴.

3. A *globális pénzügyi rendszer és tőkepiac átalakulása*. Az északkelet-ázsiai modellben a zárt gazdaság feltételei között kialakított állami irányítás alatt álló, elnyomott pénzrendszer működése alapjaiban tért el a hagyományos angolszász vagy nyugati modelltől: működését a hosszú távú gazdasági (iparosítási) célok megvalósítása alá rendelték, így a piaci mechanizmusok (árjelzések) nem megfelelően működtek és nem az optimális erőforrás felhasználást segítették elő. Az állami támogatások és kimentési gyakorlat következtében a verseny csak korlátozott formában érvényesült, Az erőteljes összefonódások az állami, pénzügyi és vállalati szektor között és a személyes kapcsolatokon (bizalmon) alapuló működés következtében a rendszer nem volt átlátható a külső szereplők számára, de a résztvevők nem is igényelték a nyilvánosságot. Az elégtelen szabályozás és felügyelet, a felelőtlen pénzügyi gyakorlat, és a bankok alultőkésítettsége az ázsiai pénzügyi rendszer velejáró jellemzői voltak, és mindezek következtében az eredendően törékeny és instabil volt³⁵. A hiányzó tőkepiac sem tudta biztosítani a beruházások feletti kontrollt és az átláthatóságot. Az 1990-es években a hirtelen megnőtt tőkekínálat és a gyenge intézményi alapok következtében a válság „kódolva” volt.
4. A gazdaságban bekövetkezett szerkezeti átalakulások hatására azonban a *munkaszervezési, termelési alapelvek* is változnak, amelyekre ezáltal inkább alkalmazhatóak a toyotista módszerek, mint a fordizmus alapelvei mentén

---

³⁴ Bővebben ld. „politikai dirigizmus” kritikája, az autoriter rendszerek fejlődési hiányosságainak középpontba állítása és a demokratikus fejlesztő állam koncepciója (Robinson – White, 1998).

³⁵ Az állami kamattámogatás által ösztönözött vállalati eladósodás a banki szférában a nem-teljesítő hitelek felhalmozódását jelentette, ami ellen az állam explicit és implicit kimentési politikája és gyakorlata jelentette a mentőövet. Mivel ez a kellően nagy szereplők esetében érvényesült, ez állandó ösztönöztséget jelentett a növekedésre. A támogatott hitelek jelenléte és az átláthatatlan pénzügyi rendszer (könyvelési technikák) rendszerszinten ösztönözték a cégek növekedési mániáját (és eladósodását), a szilárd pénzügyi alapokra való törekedés helyett.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

működő rendszer (Kocsis – Szabó, 2003). Számos ázsiai országban a strukturális változások ellenére a *vállalati irányítási módszerek* változatlanok maradtak, azok modernizációja szükségszerűvé vált, hiszen pusztán a befektetések mennyiségének növelése egy bizonyos fejlettségi szint felett már nem vezet további gazdasági növekedéshez, ahhoz jobb menedzsmentre, hatékony tőkepiacra és külföldi tulajdonlásra van szükség (Joh, 2007).

5. *Az állami és vállalati szféra közötti kapcsolatok rendszere:* a kapcsolati alapú kormányzási struktúrák rövid távon előnyt jelenthettek a hazai termelés állam által meghatározott prioritások mentén történő felfuttatására, hiszen az erős állam fegyelmezni tudta a cégeket. Hosszabb távon azonban a világgazdasági integráció előrehaladásával és a hatékonysági kritériumok tükrében, valamint az állami fegyelmező képesség gyengülése nyomán ezek a *haverkapitalizmus* (crony capitalism) és *korruptió* melegágyává váltak. Míg pénz- és tőkepiacok liberalizálása nyomán a profitmaximalizálás, az erőforrás allokáció hatékonyságának alapelvei azonnal érvényesülnek, a formális és informális intézmények, kormányzási struktúrák és gyakorlatok igazodása és új intézményi, kormányzási megoldások társadalmi beágyazódása időigényes folyamat.
6. Az autokratikus fejlesztő államok *legitimitását* egyrészt kívülről a hidegháborús körülmények között az USA biztonságpolitikai megfontolásai, másrészt belülről a hosszú távon fenntartott, és befogadó módon megvalósított gazdasági növekedés jelentették. A külső legitimáló tényezőket a hidegháború vége, a kommunizmus és más autokratikus rendszerek bukása, számolta fel. Míg a belső legitimációs bázis az 1990-es japán, majd 1997-99-es további ázsiai válságok hatására ingott meg, hiszen rámutattak a rendszer *sérülékenységére*, és arra is, hogy a társadalmi támogatás gyakran *várakozások és észlelések* függvénye.

Bár eddig amellet érveltünk, hogy a klasszikus fejlesztő állam modell elért működőképessége határához, és ezt az 1997-es válság jól fémjelezte, ugyanakkor ez nem jelenti a történet végét. A válság utáni években a kelet-ázsiai országok piac-orientált, neoliberális reformokat vezettek be (többnyire az IMF felügyelete és irányítása alatt), és többségük „meglepő gyorsasággal”, egy év leforgása alatt újra növekedési pályára állt (Stiglitz – Yusuf, 2001:3-4). De ez nem jelentette a korábbi fejlesztési modellhez való visszatérést. Az egykori legsikeresebb kelet-ázsiai fejlesztő államok ugyanis jelentős

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

átalakuláson estek át az elmúlt évtizedekben, és ezek a változások napjainkban is tartanak. Korea (Pirie, 2008, Yi – Mkandawire, 2014) és Tajvan (Chu, 2007) több, míg Japán kevesebb (Muraközy, 2015) sikerrel vette az akadályokat, de a többi ország tekintetében is vegyes a kép mind a gazdasági teljesítmény, mind az állami szerepvállalás átalakulása tekintetében.

Összességében a válságok óta megvalósított fejlődési utak, és alkalmazott fejlesztéspolitikák tekintetében mozaikos kép rajzolódik ki az ázsiai térség viszonylatában. Ennek bemutatása és elemzése egy új tanulmány témája lehetne. A jelen írás a klasszikus fejlesztő állam modell kialakulását és hanyatlásának bemutatását célozta, nem utolsó sorban azzal a céllal, hogy a későbbi elemzések során az mintegy viszonyítási alapként, referenciaként szolgáljon más országok, vagy más időszakok tapasztalatainak feltárása során.

Fejlesztő állam felfogás „reneszánsza” napjainkban

A 2007-09-es válság után a legújabb irodalmakban tükrében újra viták keresztüzébe került az államok, kormányzatok szerepe és jelentősége a gazdasági fejlődés beindításában, elősegítésében, fenntartásában. Míg az 1997-99-es válság, illetve a klasszikus fejlesztő állam paradigma bukása kapcsán jellemzően az állami szerepvállalás visszaszorítását sürgető írások túlsúlya dominált, addig az újabb válság tükrében újra valamelyest megengedőbb, pozitívabb az állami beavatkozások megítélése. Ez korántsem jelent azonban visszatérést a klasszikus koncepcióhoz, sokkal inkább az állam lehetőségeinek, feladatainak újragondolását sürgeti az új körülmények tükrében.

Csáki György (2008) a fejlesztő állam jövője tekintetében kulcskérdésként fogalmazza meg, hogyan növelhetők az állam képességei és hatékonysága a fejlődés és emberi biztonság támogatása érdekében, ugyanakkor a válasz részletes kidolgozásával adós marad. Csáki a 2009-ben „A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban” címmel megjelent tanulmánykötetben szerzőtársaival amellet érvel, hogy a változó világgazdasági viszonyokhoz és a globalizáció újabb kihívásaihoz a fejlesztő államoknak folyamatos alkalmazkodniuk, igazodniuk kell és a megváltozott állami szerepvállalás érinti a klasszikus fejlesztő állam paradigma olyan kulcsterületeit is, mint iparpolitika vagy pénzügyi szabályozás. A kötetben az iparpolitika, vagy újkeletűbb nevén

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

tudomány- és technológiapolitika témakörében Szalavetz Andrea (2009) az eszközök és módszerek átalakulásáról, az állami beavatkozás elveinek és gyakorlatának intézményes és rendszerszintű újrafogalmazásáról ír és azt sugallja, hogy „az innovációvezérelt növekedésre történő átállásnak létezik követhető, átvehető módszere” (Szalavetz, 2009:234). Majd gyorsan hozzáteszi, hogy nincsen általánosan alkalmazható törvény, vagy recept, azt a kísérlet-tévedés elv mentén minden országnak magának kell kialakítania a sajátos adottságainak megfelelően, és ez egy hosszú, kumulatív tanulási folyamat.

A fejlesztő államok útkeresését jól illusztrálja az elmúlt néhány évben megjelent irodalmak sokszínűsége, ezek közül itt csak felvillantunk néhányat, azzal a megjegyzéssel, hogy ezekben az államot gyakran nem is fejlesztő jelzővel illetik, hanem vállalkozó (Mazzucato, 2013), facilitátor, képessé tevő szerepét emelik ki.

Fine és szerzőtársai (2013) a szűken vett strukturalista megközelítést³⁶ alkalmazzák, amennyiben a fejlődést, mint az iparosodás folyamatát tekintik, és ezáltal a fejlesztő államot is szűkebben, mint iparfejlesztő államot értelmezik. Alapjában véve az *iparpolitika újraértelmezésére*, annak huszonegyedik századi lehetőségeinek elemzésére szorítkoznak, de legfőbb üzenetük e tekintetben összecseng írásunk érvelésével, amennyiben azt állítják, hogy napjaink globalizált világgazdaságában az északkelet-ázsiai fejlesztő államok gyakorlatának bármilyen nemű másolása nem lehetséges alternatíva többé.

Ezzel szemben Wade fenntartja korábbi elköteleződését (*egy új típusú fejlesztő állam* mellett, és 2014-es cikkében a „Piac versus állam vagy a Piac és az állam” címmel a globális politikai aréna változásait figyelembe véve úgy érvel, hogy a hosszú távon társadalmilag befogadó, környezetileg fenntartható gazdasági fejlődés érdekében a korábbinál is fontosabbak az állam stratégiai célú beavatkozásai. Ehhez azonban túl kell lépni a kelet-ázsiai típusú fejlesztő államon, az napjainkban már nem jelent releváns alternatívát, egy új típusú fejlesztő államra van szükség.

Az egyik legújabb könyv, amelyben a szerzők a fejlesztő államok újragondolását, új koncepció kialakítását sürgetik Michelle Williams (2014) tanulmánykötete³⁷. Ebben a szerzők az alábbi huszonegyedik századi kihívások tükrében vizsgálják felül a fejlesztő

---

³⁶ Ezt a szemlélet képviseli például az Egyesült Nemzetek Szövetségének Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) is.

³⁷ Bővebben ld. Ricz (2015).

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

állam hagyományos koncepcióját: 1. gazdasági átalakulás: a tudásgazdaság, bit-vezérelte gazdaság élre törése; 2. hazai politikák átalakulása: egyre mélyebb beágyazódás és demokratizálódás; 3. ismeretelméleti változások: a fejlődés jelentésének kiterjesztése és 4. ökológiai korlátok: a környezeti igazságosság figyelembe vétele. Elméleti megfontolások és tíz feltörekvő, fejlődő és átalakuló ország esettanulmányainak komparatív elemzése alapján programszerű következményeket fogalmaznak meg a huszonegyedik század fejlesztő állama tekintetében. Evans (2014), a kötet zárótanulmányának szerzője szerint egy új típusú fejlesztő államnak rendelkeznie kell huszadik századi fejlesztő állam számos jellemzőjével (például a tőke feletti fegyelmezési képesség; állami bevételek, adók behajtási képessége; jogállamiság biztosítása; megfelelő beruházás ösztönző környezet és politikák biztosítása; bizonyos iparágak védelme és exportösztönzés), ugyanakkor a huszonegyedik század kihívásaira is választ kell adnia, és ehhez a képességnövelő, azaz oktatási és egészségügyi beruházásokat kell a középpontba helyeznie. A Williams kötet fő üzenete, amely szerint az elméleti következtetések és gyakorlati tapasztalatok a huszonegyedik század fejlesztő állama tekintetében egyirányba mutatnak, nézetünk szerint csak bizonyos korlátozások mellett, az általános alapelvek és megközelítés szintjén értelmezve fogadható el.

Ezen állításunkat alátámasztják Augustin Fosu (2013a,b) eredményei is, aki szerzőtársaival a fejlődési sikereket, és azok háttérében álló tényezőket vizsgálta tíz fejlett és átalakuló, illetve tizenhét fejlődő vagy feltörekvő ország példáján keresztül. A kötetekben található elemzések fő tanulsága, hogy a fejlesztési stratégiák környezet-specifikusak, adott hely és idő kontextusában érvényesek, és ezáltal kevésbé ismételtelhetők meg más körülmények között. Ugyanakkor felhívták a figyelmet a szerzők arra, hogy a fejlődési tapasztalatok tekintetében kellően sok hasonlóság van az egyes országok között ahhoz, hogy más (kevésbé sikeres, de jelenleg, vagy történelmileg hasonló tulajdonságokat felmutató) országok számára hasznos tanulságokat lehessen megfogalmazni. Az egyes országok történelmi kontextusban elemzett fejlődési tapasztalatait, azok modern interpretációja, valamint a legfőbb tudományos eredmények egy irányba mutatnak az állami szerepvállalás újraértelmezése tekintetében, de amíg az absztrakció magasabb szintjén, a főbb általános alapelvek és gazdaságpolitikai megközelítés tekintetében a konvergencia figyelhető meg, addig az egyes reformok

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

végrehajtása, a gyakorlati megvalósítás tekintetében a helyi adottságok figyelembevétele elengedhetetlen, így ezen a szinten a sokszínűség dominál.

Összességében megállapíthatjuk, hogy napjainkban (a huszonegyedik századi kihívások, valamint a pénzügyi és gazdasági válságok, valamint az elhúzódó gazdasági kilábalás tükrében) a fejlesztő állam mellett hagyományosan (ideológiailag is) elkötelezett szerzők, és az állami szerepvállalás tekintetében kritikusabb, főirányú közgazdászok szerint is vannak állami feladatok a gazdasági-társadalmi fejlődés elsegítése érdekében. Ugyanakkor az állami beavatkozások területeit és eszközrendszerét a globalizálódó világgazdaság, és az írásunkban bemutatott megváltozott feltételrendszer keretei között újra kell gondolni, így a klasszikus fejlesztő állam modellhez való visszatérés nem jelent releváns opciót. Meggyőződésünk, hogy tudományos alapokon (ideológia-mentesen) felvázolható egy új típusú állami szerepvállalás, és ezen új koncepció egyes elemei már felsejlenek a szakirodalomból, de annak áttörése még nem következett be, ez egyes elemek részletes elemzése pedig egy újabb tanulmány témáját képez(het)i.

Általánosítható tanulságok

Az alábbiakban először bemutatjuk a klasszikus fejlesztő állam paradigma *jelentőségét*, azzal a céllal, hogy ez már átvezessen minket a levonható tanulságok megfogalmazásához.

A fejlesztő állam elméletek kialakulása és áttekintése jó példaként szolgálhat arra, hogy fejlődés-tudományokban és összehasonlító gazdaságtani elemzésekben is egyes országok, vagy országcsoportok adott időszakra vonatkozó fejlődési tapasztalatai, empirikus elemzése alapján *fejlődési modelleket* (role model) lehet felvázolni (Csaba, 2014:84-85). Bár a fejlesztési stratégiák többnyire „környezet-specifikusak”, azaz adott hely és idő függvényében érvényesek, nem megismételhetők. Az egyes országok tapasztalatai alapján felvázolt fejlesztési modellek, más hasonló tulajdonságokkal, kiinduló feltételekkel rendelkező országok számára hasznos tanulságokkal szolgálhatnak (Fosu, 2013a), és ezek hozzájárulhatnak az elméletek továbbfejlesztéséhez is.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

A fejlesztő állam klasszikus koncepciója, a kapitalista tervracionális állam modellje a nemzeti kormányzati bürokraták és technokraták által meghatározott és végrehajtott fejlesztésorientált (gazdaság)politikák elsőbbségét hangsúlyozta. Ezáltal szemben állt a szabad piacot és a piaci koordinációt hangsúlyozó neoklasszikus iskolával, az állami tulajdont és gazdasági tervezést középpontba állító szocialista ideológiával, de a kelet-ázsiai sikereket kizárólag kulturális tényezőkkel (konfucianizmussal) magyarázó iskolával is. A Gerschenkroni (1962) késői fejlődés elméletéhez kapcsolódva a fejlesztő állam klasszikus koncepciója cáfolta a rostow-i unilineáris fejlődés modelleket, és amellett érvelt, hogy a gazdasági fejlődésnek több mint egy járható történelmi útja van. Ezáltal tanulságai becsatornázhatóak napjaink, a *kapitalizmus sokféleségét kutató irányzatának elemzéseibe*.

A fejlesztő állam modellek a gazdasági fejlődés, felzárkózás *optimista scenárióját* jelentik, szemben például a kulturális alapú modernizációs iskola, a dependencia elméletek, vagy a világrendszer elméletek pesszimista nézeteivel és azt bizonyítják, hogy bizonyos mozgásterük van az államoknak, és az általuk alkalmazott gazdaságpolitikáknak a saját gazdasági fejlődésük elősegítésére. Sikeres példák sora mutatja, hogy a gazdasági fejlődés elősegítése, a felzárkózás a világgazdaság élvonalába nem könnyű feladat, de lehetséges és a kelet-ázsiai fejlesztő államok tapasztalatai bizonyítják ezt (ezen érvelés tágabb alátámasztására ld. Fosu (2013a,b) kötetek esettanulmányait, vagy Wade (2014) nemrégiben megjelent cikkét). Azaz gyakorlati példákkal szolgáltak annak bizonyítására, hogy a *politikák számítanak* (policies matter) a hosszú távú fejlődési pálya tekintetében.

Az alábbiakban a klasszikus fejlesztő állam koncepció és annak tapasztalatai alapján megfogalmazható *általános tanulságokat* összegezzük.

Az első tanulság, amely egybecseng az intézményi gazdaságtan napjainkban érvényes álláspontjával is, hogy a „jó kormányzás”, a *nem-korrupct állam, teljesítmény alapú kiválasztási és előmeneteli rendszerrel jellemezhető, jól képzett, elit bürokrácia* a gazdasági fejlődés kulcstényezője lehet.

Ugyanakkor a legtöbb fejlesztő állammal foglalkozó klasszikus írás és szerző esetében ez egy *elszigetelt* állami bürokrácia, amit Pempel (1999:146) egy úthengerhez hasonlít, amelyik független a közvélemény hatásaitól, a politikai választásoktól, az egyes érdekcsoportok lobbijától, a társadalmi pluralizmustól és a regionális diverzitástól is. A

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

fejlesztő állam koncepció ilyen típusú, politika-mentes interpretálása könnyen a bürokratikus tekintélyelvűség és nem-képviseleti alapú (ha úgy tetszik illiberális) politikai rendszerek szolgálatába állítható, ennek egyértelmű (gazdasági és társadalmi fejlődésre is kiható) veszélyeivel.

A *kormányzati bürokrácia szerepének túlzott kiemelése* még egy további veszélyt is rejt, a mögötte álló társadalmi-gazdasági szerződés (Woo, 2007) vagy társadalmi-gazdasági koalíciók (Pempel, 1999) szerepének, valamint az erős állam – gyenge társadalom (Migdal, 1988; Benczes, 2009) kombinációjának elhanyagolása, amelyek alapvető előfeltételei voltak az északkelet-ázsiai fejlődési modell sikerességének.

A következő tanulság a *befogadó politikák alkalmazása* (stakeholder approach), azaz az érdekeltek bevonó, figyelembe vevő megközelítés jelentősége. A befogadó politikák jellemzően fenntarthatóak, ha ugyanis a gazdasági növekedés megosztott módon következik be, és az egész társadalom jólétét szolgálja, akkor az nem csak a gazdasági növekedéshez járul hozzá, hanem a megvalósított fejlődési modell legitimitását, a politikák fenntarthatóságát is biztosítja. A megvalósított *megosztott növekedés* egyik hajtóereje Kelet-Ázsiában a *humántőke* magas kiinduló szintje és folyamatos fejlesztése volt, ami az oktatási rendszer központi jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Ugyanakkor időközben a fejlődés értelmezése és észlelése, felfogása is átalakult, megjelent és általánosan elfogadottá vált fejlődés új paradigmája, a fejlődés mint szabadság értelmezése (Sen, 1999), amely alapjaiban helyezi új megközelítésbe az állami szerepvállalást a fejlődés elősegítése érdekében (Szentés és mk., 2005, 2006; Ricz, 2008, 2009). Itt a kelet-ázsiai tapasztalatok tükrében a *politikai szabadság, az egyéni részvételi és döntési lehetőségek felértékelődését* emeljük ki, hiszen a klasszikus fejlesztő államok autokratikus rendszereiben a társadalom brutális elnyomása „elfogadott” elem volt.

A fejlesztő állam elméletek következő üzenete arra vonatkozik, hogy azok gyakorlati példákkal támasztják alá, a *kifelé forduló gazdasági stratégia* előnyeit a hosszú távú gazdasági növekedés és fejlődés tekintetében. Az *exportorientáció* ugyanis feltételezi, hogy a bürokratikus irányelvek a nemzetközi piaci erőkkel egyirányba mutassanak. Még a klasszikus fejlesztő állam elméleteknél is megjelenik a fejlesztés-orientált állami beavatkozások Johnson által piackonformnak nevezett jellege, az amsden-i „rossz” (torzított) árak meghatározása, Wade (1990) szavaival az irányított piac intézménye,

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

mind azt célozta, hogy azok hogy azok eredményeképpen a nemzetközi piaci viszonyokat figyelembe véve hosszú távon nyereséges befektetési lehetőségeket hozzanak létre. Azaz a *piaci ösztönzők* figyelembe vétele a modell központi eleme volt.

Bár a szakirodalmi konszenzussal összhangban úgy érveltünk, hogy egy ország számára sem járható út más országok fejlődési útjának, fejlődési modelljének mechanikus másolása, ugyanakkor az északkelet-ázsiai tapasztalatok rámutattak, hogy az óvatos kísérletezés, a *rugalmas és pragmatikus politikaalkotás, stratégiai közép és hosszú távú szemlélettel* kombinálva sikeres lehet. A fejlődés ilyen stratégiai megközelítésében a dinamikus tanulás és a rugalmas intézményépítés központi szerepet játszanak (Kahn, 2013).

A klasszikus fejlesztő állam koncepcióból, a kelet-ázsiai gazdasági sikerek „felszínesen” megfogalmazott tapasztalataiból gyakran azt a leegyszerűsített üzenetet emelik ki, hogy „*erősebb államra és több iparpolitikára*” van szükség. Bemutattuk, hogy az erős állam ebben a megközelítésben *teljesítmény alapú kiválasztási és előmeneteli rendszerrel jellemezhető, jól képzett, ún. technokratákból álló, elit bürokráciával rendelkezik, nem korrupt és nem foglyul ejthető, hosszú távon elkötelezett a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítése érdekében, és stratégiai szemlélettel alakítja gazdaságpolitikáját. Az iparpolitika* tekintetében kritikusabb álláspontot képviseltünk a klasszikus fejlesztő államok tapasztalatainak érvényesíthetősége, átvétele tekintetében: a globális gazdaság egyre mélyebb integrációja és a gazdasági tevékenységek egyre komplexebb jellege következtében érvelésünk szerint nincs tere az állam hagyományos iparpolitikai eszköztárának, és az új gazdasági körülmények között *új típusú beavatkozások* lehetnek sikeresek (például az innovációs tevékenységek kockázatainak megosztása, csökkentése, vagy a hálózatosság elősegítése).

További gyengepontja a klasszikus fejlesztő állam felfogásnak, hogy bár a fejlesztő állam kifejezetten a nemzetközi felzárkózást célozza, magában a koncepcióban a nemzetközi gazdasági és politikai rendszer kevésbé hangsúlyosan szerepelt, inkább a hazai kontextus vizsgálata dominált (üzleti szerveződések, szűkösen rendelkezésre álló tőke allokációja, technológiai fejlődés, infrastruktúra fejlesztése, adókedvezmények és pénzügyi ösztönzők szerepe, oktatás, munkapiaci szabályozások, külföldi tőke ellenőrzése). A *nemzetközi gazdasági, pénzügyi és politikai rendszer* számos eleme, például a tőkeáramlások; információs és kommunikációs technológiai változások és azok

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

hatásai; a kereskedelemre, tőkére, energiára, környezetvédelemre vonatkozó nemzetközi szabályozások; vagy a multinacionális cégek, transznacionális nem-kormányzati szervezetek szerepének vizsgálata sokkal kevésbé jelentek meg. Nemzetközi kontextus nem adottság, hanem egy folyamatosan változó közeg, amelynek új kihívásaihoz a fejlesztő államok többnyire nem tudtak megfelelő válaszokat felmutatni.

Végül a klasszikus fejlesztő államokkal foglalkozó irodalom áttekintése, valamint a klasszikus fejlesztő állam koncepció, majd annak bukásának felvázolása alapján megállapítható, hogy a klasszikus fejlesztő állam modell egy *speciális északkelet-ázsiai válasz* volt saját korának és saját térségének speciális kihívásaira (alulfejlettség, biztonságpolitikai fenyegetettség és nemzetépítés kihívásaira). A kelet-ázsiai típusú fejlesztő állam modell *nem megismételhető*, adott térben és időben, adott körülmények között működőképes, sőt sikeres volt, de ezt az egyedi kiinduló feltételek és külső körülmények tették lehetővé a saját idejében, „aranykorában” is. Az elmúlt harminc év világgazdasági, társadalmi, technológiai változásai következtében a *klasszikus fejlesztő állam megközelítés megbukott*, a klasszikus koncepció még saját „őshazájában” Kelet-Ázsiában is reformokra szorul.

Az egyik legfontosabb ellenpélda a latin-amerikai kísérlet lehet, ahol ugyancsak hosszú hagyománnyal rendelkezett a fejlesztés-orientált államközpontú megközelítés. Nagyon eltérő társadalmi, kulturális, történelmi és egyéb feltételek mellett egy a kelet-ázsiai klasszikus modelltől alapjaiban eltérő latin-amerikai modell alakul ki, amelynek elemzése külön tanulmány témája lehetne (ld. például Schneider, 1999). Annak főbb jellegzetességei röviden: alkudozó kapitalizmus, spanyol (vagy portugál) jogi és politikai örökség, a bürokráciára a pártfogolti rendszer (clientelism) és forráshiány jellemző, valamint az állam foglyul ejtése az érdekcsoportok által. Benczes (2009:49) találóan fogalmazza meg talán a legfőbb különbséget a két modell között, míg a kelet-ázsiai sikerek háttérében az erős állam – gyenge társadalom kettőse áll, addig a latin-amerikai rendszer jellemzője a gyenge állam – erős társadalom kettőse.

Az európai térséget tekintve hasonlóan érvelhetünk amellett, hogy már a 60-as, 70-es évek liberális demokráciái számára sem jelentett valós lehetőséget a kelet-ázsiaihoz hasonló típusú fejlesztő állam kiépítése, nem utolsósorban azért, mert nem érvényesült esetükben az erős állam-gyenge társadalom adottsága. De a klasszikus fejlesztő államok

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

egyéb elemei (konfucianizmus és következményei, például nagyon magas megtakarítási ráták, nagyon magas munkaóraszám, családi-vállalati alapú jóléti szolgáltatások), illetve kontextusa sem voltak adottak, sőt az ilyen irányú törekvések az európai integrációs folyamattal és szabályozásokkal (acquis communautaire) is szembe mentek volna. Napjaink európai vonatkozásait tekintve ugyancsak klasszikus fejlesztő állam paradigma irrelevanciáját emeljük ki: az EU új tagállamai, konkrétan a Közép-Kelet-Európai országok, de akár a déli tagállamok tekintetében is a gazdasági (és társadalmi) fejlettségbeli különbségek, illetve az EU regionális politika hatékonysága tükrében van relevanciája az egyes országokon belüli, állami törekvéseknek a saját gazdasági fejlődésük, a felzárkózás elősegítése érdekében. Az állami beavatkozások területeit és eszközrendszerét azonban napjaink gazdasági, politikai és szabályozási mechanizmusainak megfelelően kell meghatározni, és ehhez a kelet-ázsiai modell nem jelenthet kiinduló pontot, annak másolása nem működőképes alternatíva.

Ezzel együtt amellet érvelünk, hogy a fejlesztő állam modellek elemzése, nem csak a „nosztalgikus érzések” felszámolása végett releváns, de további (általánosítható) tanulságokkal szolgált a jövőre nézve. Hangsúlyoztuk, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés elősegítése érdekében nincsenek általánosan érvényes receptek, egyen-megoldások, általánosan érvényesíthető modellek, mégis úgy érvelünk, hogy az absztrakció eggyel magasabb szintjén, az általános makrogazdasági alapelvek tekintetében vannak orientációs pontok, kérdéstípusok és válaszok, amelyek a kontextus függvényében általános érvényűek lehetnek. Ezek vizsgálata azonban már a fejlesztő állam újragondolását, a 21. századi új koncepció kereteinek felvázolását jelenti, ami egy következő tanulmány témája lehet.

Összegzés

A szakirodalom áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy a kelet-ázsiai gazdasági csoda magyarázó tényezői, illetve azok magyarázó ereje, súlya tekintetében továbbra sincs konszenzus az egyes iskolák, irányzatok képviselői között. Amellet érveltünk ugyanakkor, hogy ezen irodalmak, az északkelet-ázsiai tapasztalatok összessége alapján felvázolható a fejlesztő állam klasszikus koncepciója, amely referenciaként szolgálhat más fejlesztő államok vizsgálata során. Rámutattunk továbbá a fejlesztő állam

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

megközelítés, és annak neoklasszikus alapú, piacbarát kritikájának változó viszonyára, a fejlesztő állam megközelítés népszerűségének és tudományos elfogadottságának hullámzó tendenciáira is.

Érvelésünk szerint ugyanakkor konszenzus van a szakirodalomban a tekintetben, hogy a klasszikus fejlesztő állam paradigma működőképességének határához érkezett a 90-es években, és erre az 1997-99-es válság jól rávilágított. A 2007-09-es válság kapcsán megfigyelhető nosztalgikus részrehajlás és az állam fejlődésben betöltött szerepének felértékelődése ellenében úgy érveltünk, hogy a klasszikus fejlesztő állam paradigma alkalmazása napjainkban nem jelent releváns opciót.

A fejlesztő állam jövője tekintetében azonban egyelőre nehéz tisztán látni. Vannak egyirányba mutató elméleti eredmények, de a kelet-ázsiai országok (északi és déli) egyaránt egymástól nagyon eltérő fejlődési pályákat járnak be, eltérő fejlődési eredményeket mutatnak fel, bár természetesen a fejlesztő állam történelmi hagyatéka és intézményi pályafüggősége mentén, így az állam és egyéb speciális intézményi megoldások, struktúrák továbbra is kiterjedt szerepet játszanak a régió országaiban. Összességében azonban inkább mozaikos a kép, és tizenöt év távlatában, a szakirodalom elemzése alapján nem látszik egy új kelet-ázsiai típusú fejlődési modell kialakulása.

Elméleti szinten egyetértés rajzolódik ki a tekintetben, hogy az államnak napjainkban is vannak fejlesztés-orientált feladatai. Ez azonban a huszonegyedik század kontextusában egy alapjaiban eltérő típusú, újonnan definiált szerepvállalás a klasszikus fejlesztő állam koncepciójához képest, így felmerül a (szemantikai) kérdés, hogy érdemes-e ezt továbbra is fejlesztő államnak nevezni.

Hivatkozások

- Amsden, A. – Chu, W. W: (2003): *Beyond Late Development: Taiwan's Upgrading Policies*. MIT Press, Massachusetts.
- Amsden, A. (1989): *Asia's Next Giant. South Korea and Late Industrialization*. Oxford University Press, New York.
- Aoki, M. – Kim, H. K. – Okuno-Fujiwara, M. eds. (1997): *The Role of Government in East Asian Economic Development*. Clarendon Press, Oxford.
- Artner Annamária – Bassa Zoltán – Hernádi András – Mészáros Klára – Székely-Dobi András (2002): „A távol-keleti gazdaságok pozitív és negatív fejlődési tapasztalatai: tanulságok Magyarország számára.” VKI Műhelytanulmányok, 37. szám
- Bagchi, A. K. (2004): *The Developmental State in History and in the Twentieth Century*. Regency Publications, New Delhi.
- Balassa, B. (1981): *The Newly Industrializing Countries in the World Economy*. Pergamon, New York.
- Beeson, M. (2004): *The Rise and Fall (?) of the Developmental State: The Vicissitudes and Implications of East Asian Interventionism*. In: Low, L. ed. (2004): *Developmental States: Relevancy, Redundancy or Re-configuration*. Nova Science Publisher, New York. pp. 29-40.
- Benczes István (2000a): „A csoda anatómiája I. Távol-keleti gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése” *Valóság*, 43. évf. 2. sz. 47-65. old.
- Benczes István (2000b): „A csoda anatómiája II. Távol-keleti gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése” *Valóság*, 43. évf. 3. sz. 41-58. old.
- Benczes István (2000c): *Válság és átalakulás a Távol-Keleten. Külgazdaság*, 44.évf. 3.sz. 56-75. old.
- Benczes István (2002): *A fejlesztő állam válsága Ázsiában. Külgazdaság*, 46. évf. 5. sz. 23-40. old.
- Benczes István (2009): *Erős állam. gyenge társadalom. A fejlesztő állam intézményi perspektívában*. In: Csáki György szerk. (2009): *A látható kéz: a fejlesztő állam a globalizációban*. Napvilág Kiadó, Budapest. 35-63. old.
- Bhagwati, J. (1978): *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Anatomy and Consequences of Exchange Contrast Regimes*. Ballinger Publishing Company, Cambridge, MA.
- Booth, A.: (1999): *Initial Conditions and Miraculous Growth: Why is South East Asia Different From Taiwan and South Korea?* *World Development*, Vol. 27, No. 2, pp. 301-321.
- Calder, K. E. (1993): *Strategic Capitalism: Private Business and Public Purpose in Japanese Industrial Finance*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Chan, S. (1990): *East Asian Dynamism: Growth, Order, and Security in the Pacific region*. Westview Press, Boulder.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- Chang, H. J. (1994): *The Political Economy of Industrial Policy*. St. Martin's Press, New York.
- Chang, H. J. (2000): *The Hazard of Moral Hazard: Untangling the Asian Crisis*. *World Development* Vol. 28, No. 4, pp. 775-788.
- Chang, H. J. (2006): *The East Asian Development Experience: the miracle, the crisis and the future*. Zed Books, New York.
- Chen, E. K. Y. (1979): *Hypergrowth in Asian economies. A comparative survey of Hong Kong, Japan, Korea, Singapore and Taiwan*. Macmillan, London.
- Chibber, V. (2004): *Reviving the Developmental State? The Myth of the National Bourgeoisie*. Department of Sociology, UCLA, Theory and Research in Comparative Social Analysis. Download: <http://repositories.cdlib.org/uclasoc/trcsa/20>. Accessed: 29-10-2014.
- Chu, Y-H. (2007): *Re-engineering the Developmental State in an Age of Globalization: Taiwan in Defiance of Neoliberalism*. In: Woo, M. ed. (2007): *Neoliberalism and institutional reform in East Asia*. Palgrave Macmillan, New York. pp. 91-121.
- Corsetti, G. - Pesenti, P. - Roubini, N. (1999): *Paper tigers? A model of the Asian crisis*. *European Economic Review* Vol. 43 No. 7. pp. 1211-1236.
- Csaba László (2014): *Európai közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csáki György (2008): *A fejlesztő állam új felfogásban. Fejlesztés és Finanszírozás*, 2008/3. 14-23. old.
- Csáki György szerk. (2009): *A látható kéz: a fejlesztő állam a globalizációban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Cumings, B. (1981): *The Origins of Korean War*. Princeton University Press, Princeton.
- Cumings, B. (1984): *The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy*. *International Organization*. Vol. 38. No. 1. pp. 1-40.
- Eichengreen, B. J. (2003): *Capital Flows and Crises*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Evans, P. B. – Rueschemeyer, D. – Skocpol, T. eds. (1993): *Bringing the State Back In*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Evans, P. B. (1995): *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Evans, P. B. (2014): *The Developmental State: Divergent Responses to Modern Economic Theory and the Twenty-First Century Economy*. In Williams, M. ed. (2014): *The End of Developmental State*. Routledge, New York. pp. 220-240.
- Farkas Péter (2002): *A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai*. Aula Kiadó, Budapest.
- Farkas Péter (2011): *Mégis szükség van gazdaságszervező államra? Gazdaság és Társadalom*. 3.évf. 2 sz. 39-60. old.
- Fei, J. C. H. – Ranis, G. (1975): *A Model of Growth and Employment in the Open Dualistic Economy: The Cases of Korea and Taiwan*. *Journal of Development Studies*, Vol. 11, No. 2, pp. 32-63.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- Fine, B. – Saraswati, J. – Tavasci, D. eds. (2013): *Beyond the Developmental State: Industrial Policy into the Twenty-first Century*. Pluto, London.
- Fishlow, A. – Gwin, C. – Haggard, S. – Rodrik, D. Wade, R. (1994): *Miracle or Design? Lessons from the East Asian Experience*. Policy Essays No. 11. Overseas Development Council, Washington D.C.
- Fosu, A. K. ed. (2013a): *Development Success: Historical Accounts from More Advanced Countries*. Oxford University Press, Oxford.
- Fosu, A. K. ed. (2013b): *Achieving Development Success: Strategies and Lessons from Developing World*. Oxford University Press, Oxford.
- Frankel, J. A. (2000): *The Asian Model, the Miracle, the Crisis, and the Fund*. In: Krugman, P. ed. (2000): *Currency Crises*. University of Chicago Press, Chicago, pp. 327 – 337.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, The Free Press, New York.
- Gerschenkron, Alexander (1962/1984): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest.
- Gabel, I. (2011): *Not Your Grandfather's IMF: Global Crisis, 'Productive Incoherence' and Developmental Policy Space*. Cambridge Journal of Economics, vol.35. No.5. pp. 805-830.
- Haggard, S. (1990): *Pathways from the Periphery: the Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries*. Cornell University Press, Ithaca.
- Haggard, S. (2000): *The Political Economy of the Asian Financial Crisis*. Institute for International Economics, Washington, DC.
- Hughes, H. ed. (1988): *Achieving Industrialization in East Asia*. Cambridge University Press, New York.
- Ito, T. (2009): *The Evolution of Development Economics and East Asia's Contribution*. In: Yusuf, S. eds. (2009): *Development Economics through the Decades. A Critical Look at 30 Years of the World Development Report*. The World Bank, pp. 131-138.
- Joh, S. W. (2007): *The Korean Corporate Governance System: Before and After the Crisis*. In: Woo, J.-E. ed. (2007): *Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia. A comparative Study*. Palgrave Macmillan, Basingstoke. pp. 215-237.
- Johnson, C. (1982): *MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy, 1925-75*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Johnson, C. (1998): *Economic Crisis in East Asia: the Clash of Capitalisms*. Cambridge Journal of Economics, 22, pp. 653-61.
- Johnson, C. (1999): *The Developmental State: Odyssey of a Concept*. In: Woo-Cumings, M. ed. (1999): *The Developmental State*. Cornell University Press, New York. pp. 32-60.
- Kahn, H. A. (2013): *Development Strategies Lessons from the Experiences of South Korea, Malaysia, Thailand and Vietnam*. In: Fosu, A. K. ed. (2013b):

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- Achieving Development Success: Strategies and Lessons from Developing World. Oxford University Press, Oxford.
- Katzenstein, P. J. (1978): *Between Power and Plenty*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- Kimura, F. (2013): *Japan's Model of Economic Development. Relevant and Non-relevant Elements for Developing Economies*. In: Fosu, A. K. ed. (2013): *Development Success: Historical Accounts from More Advanced Countries*. Oxford University Press, Oxford. pp. 149-170.
- Kocsis É. – Szabó K. (2003): *Digitális paradicsom vagy falanszter*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kohli, A. (1999): *Where Do High-Growth Political Economies Come From? The Japanese Lineage of Korea's „Developmental State”*. In: Woo-Cumings ed. (1999): *The Developmental State*. Cornell University Press, Ithaca, London. pp. 93-136.
- Krueger, A. O. (1980): *Trade Policy as an Input to Development*. *American Economic Review*, Vol. 70. No. 2. pp. 288-292.
- Krueger, A. O. (1985): *The Experience and Lessons of Asia's Super Exporters*. In: Corbo, V. – Krueger, A. O. – Ossa, F. eds. (1985): *Export-oriented Development Strategies. The Success of Five Newly Industrializing Countries*. Westview Press, Boulder – London. pp. 187-212.
- Krugman, P (1997): *What Ever Happened to the Asian Miracle?* *Fortune*, Vol. 136, No. 4. pp. 26-29.
- Krugman, P. (1994): *The Myth of Asia's Miracle*. *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 6. pp. 62-78.
- Lee, S. - Han, T. (2006): *The demise of .Korea, Inc.: Paradigm shift in Korea's developmental state*, *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 36 No. 3 pp. 305-324.
- Leftwich, A. (1995): *Bringing Politics Back In: Towards a Model of the Developmental State*. *Journal of Development Studies*, Vol. 31, No. 3. pp. 400-427.
- Lin, J. (2010): *New Structural Economics. A Framework for Rethinking Development*. World Bank Policy Research Working Paper No. 5197.
- Little, I. M. D. - Scitovsky, . – Scott, M. (1970): *Industry and Trade in Some Developing Countries: a Comparative Study*. Oxford University Press, London.
- Little, I. M. D. (1982): *Economic Development: Theory, Policy and International Relations*. Basic Books, New York.
- Low, L. ed. (2004): *Developmental States: Relevancy, Redundancy Or Reconfiguration?* Nova Publishers, New York.
- Lukauskas, A. J. – Rivera-Batiz, F. L. eds. (2001): *The Political Economy of the East Asian Crisis and its Aftermath: Tigers in Distress*. E. Elgar, Northampton, MA.
- Mazzucato, M. (2013): *The Entrepreneurial State. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. Anthem Press, London.
- Migdal, J. S: (1988): *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- Muraközy László (2015): A fejlesztő állam megszületése, virágzása és hanyatlása Japánban. A racionális szamurájoktól az abenomicsig. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 2. sz. 172–199. o.
- O’Riain, S. (2000): The Flexible Developmental State: Globalization, Information Technology and the ‘Celtic Tiger’. *Politics & Society* Vol. 28. pp. 157-193.
- Onis, Z. (1991): The Logic of the Developmental State. *Comparative Politics*, Vol. 24, No. 1. pp. 109-126.
- Pang, E. (2000): The Financial Crisis of 1997-98 and the End of the Asian Developmental State. *Contemporary Southeast Asia*. Vol. 22, No. 3, pp. 570-593.
- Pascha, W. – Storz, C. eds. (2005): *Wirkung und Wandel von Institutionen – Das Beispiel Ostasien*. Lucius & Lucius, Stuttgart.
- Pempel, T. J. (1999): The Developmental Regime in a Changing World Economy. In: Woo-Cumings, M. ed. (1999): *The Developmental State*. Cornell University Press, Ithaca, New York. pp. 137-181.
- Pirie, I. (2008): *The Korean Developmental State. From Dirigisme to Neoliberalism*. Routledge, London.
- Pye, L. W. (1985): *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority*. Harvard University Press, Cambridge.
- Raquiza, A. R. (2012): *State Structure and Economic Development in Southeast Asia Structuring Development: the Political Economy of Thailand and the Philippines*. Routledge, New York.
- Richter, F. J. ed. (2000): *The East Asian Development Model Economic Growth, Institutional Failure and the Aftermath of the Crisis*. St. Martin's Press, New York.
- Ricz Judit (2008): Fejlesztéspolitikai dilemmák: az állam fejlődésben betöltött szerepének újradefiniálása. *Társadalom és gazdaság*, 30. évf. 1. sz. 3-28. old.
- Ricz Judit (2009): *A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Ricz Judit (2015): A fejlesztő állam átalakulása vagy hanyatlása? *Könyvismertető: Williams, M. ed (2014): The End of Developmental State*. Routledge, New York. Megjelent: *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 4. sz. 462-468. old.
- Riedel, J. (1988): Economic Development in East Asia: Doing What Comes Naturally? In Hughes, H. ed. (1988): *Achieving Industrialization in East Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1–38.
- Robinson, M. – White, G. (1998): *The Democratic Developmental State*. Politics and Institutional Design. Oxford University Press, Oxford.
- Rodrik, D. (1994): King Kong Meets Godzilla: The World Bank and The East Asian Miracle. In: Fishlow, A. – Gwin, C. – Haggard, S. – Rodrik, D. Wade, R. (1994): *Miracle or Design? Lessons from the East Asian Experience*. Policy Essays No. 11. Overseas Development Council, Washington D.C. pp. 13-56.
- Routley, L. (2012): *Developmental States: a Review of the Literature*. ESID Working Paper No. 03.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- Schneider, B. J. (1999): The Desarrollista State in Brazil and Mexico. In Woo-Cumings, M. ed. (1999): *The Developmental State*, Cornell University Press, New York, pp. 276-305.
- Sen, A. (1999): *Development as Freedom: Human Capability and Global Need*. Alfred A. Knopf: Anchor Books, New York.
- Stiglitz, J. E. – Yusuf, S. eds. (2001): *Rethinking the East Asian miracle*. The World Bank and Oxford University Press, New York.
- Stubbs, R. (2005): *Rethinking Asia's Economic Miracle*. Palgrave Macmillan, New York.
- Stubbs, R. (2009): What Ever Happened to the East Asian Developmental State? The Unfolding Debate. *The Pacific Review*, Vol. 22. No.1 pp. 1-22.
- Szalavetz Andrea (2009): A fejlesztő állam tudomány- és technológiapolitikája. In: Csáki György szerk. (2009): *A látható kéz: a fejlesztő állam a globalizációban*. Napvilág Kiadó, Budapest. 201-135. old.
- Szentes Tamás (1999): *Világgazdaságtan – elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest.
- Szentes Tamás és munkaközössége (2005): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes Tamás és munkaközössége (2006): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2012): *Economic Development*. Addison-Wesley, Boston, Mass.
- Upham, F. K. (2007): *Ideology, Experience, and the Rule of Law in Developing Societies*. In: Woo, M. ed. (2007): *Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia*. Palgrave Macmillan, New York. pp. 35-62.
- Vigvári Gábor (2012): *Globalizáció és fejlesztő állam. A nemzetközi rezsimek változásának hatása a fejlesztő államra*. Doktori értekezés. Download: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/625/1/Vigvari_Gabor.pdf Accessed: 29-10-2014.
- Wade, R. H. (1990): *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, New Jersey: Princeton University Press,
- Wade, R. H. (2010): *After the Crisis: Industrial Policy and the Developmental State in Low-Income Countries*. *Global Policy Volume 1 . Issue 2* . pp. 150-161.
- Wade, R. H. (2014): 'Market versus State' or 'Market with State': How to Impart Directional Thrust. *Development and Change*. Vol. 45. No.4. pp. 777-798.
- Wang, J. H. (2014): *Developmental State in Transition: The State and the Development of Taiwan's Biopharmaceutical Industry*. In: Williams, M. ed. (2014): *The End of Developmental State*. Routledge, New York. pp. 84-101.
- Weiss, L. (1995): *Governed Interdependence: Rethinking the Government-Business Relationship in East Asia*. *Pacific Review* Vol. 8 No. 4. pp. 589-616.
- Weiss, L. (1998): *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Polity Press, Cambridge.

Ricz Judit / Fejlesztő állam – egy letűnt világ nyomában (?)

- Weiss, L. (2000): Developmental States in Transition: Adapting, Dismantling, Innovating, not 'Normalizing', *The Pacific Review*, Vol. 13 No. 1 pp. 21-55.
- Weiss, L. ed. (2003): *States in the Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Williams, M. ed. (2014): *The End of Developmental State*. Routledge, New York.
- Wolfensohn, J. D. – Bourguignon, F. (2005): *Looking Back, Looking Ahead*. The World Bank. Prepared for the 2004 Annual Meetings of the World Bank and IMF. Download: <http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/84797-1104785060319/lookingbacklookingahead.pdf> Accessed: 29-10-2014.
- Wong, J. (2004): The Adaptive Developmental State in East Asia. *Journal of East Asian Studies*. Vol. 4. No. 3, pp. 345–362.
- Woo, J. (1991): *Race to the Swift. State and Finance in Korean Industrialization*. Columbia University Press, New York.
- Woo, M. ed. (2007): *Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia*. Palgrave Macmillan, New York.
- Woo-Cumings, M. ed. (1999): *The Developmental State*. Cornell University Press, New York.
- World Bank (1993): *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*. The World Bank, Oxford University Press, Oxford.
- World Bank (1997): *The State in a Changing World*. The World Bank, Oxford University Press. New York.
- World Bank (2005): *Economic Growth in the 1990s. Learning from a Decade of Reform*.
- Yi, I. – Mkandawire, T. eds. (2014): *Learning from the South Korean Developmental Success Effective Developmental Cooperation and Synergistic Institutions and Policies*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Young, A. (1992): A Tale of Two Cities: Factor Accumulation and Technical Change in Hong Kong and Singapore. In: Blanchard, O. J. – Fischer, S. eds. (1992): *NBER Macroeconomics Annual 1992, Volume 7*, MIT Press, pp. 13-64.
- Young, A. (1995): The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 110. pp. 641-680.